

XV. КОРОТКИЙ СЛОВНИК **понять і термінів до курсу** **“Історія держави і права України”**

Автономія [від грецького – незалежність] – самостійне здійснення державної влади національною державою (автономною республікою) або національне-державним утворенням (автономною областю, національним округом), що входить до складу держави, в межах компетенції, що встановлюється вищим органом державної влади за участю відповідної автономної одиниці.

Адвокат [лат. - advocatus] – представник охорони в судовому процесі; захисник на суді.

Адвокатура – 1) адвокати (в збиральному значенні); 2) діяльність адвоката.

Акт Злуки – об'єднання двох суверенних українських держав – УНР і ЗУНР – в одну Українську Народну Республіку. Обопільне прагнення до державного об'єднання всіх українських земель проявилось у практичних діях Директорії УНР та керівництва ЗУНР.

Це досить чітко витікало з підписаного 1 грудня 1918 р. В.Винниченком, П.Андрієвським, Ф.Швецем, С.Петлюрою, з одного боку, та Л.Цегельським і Д.Левицьким – з іншого, у Фастові Передвступного договору між УНР і ЗУНР “Про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю”.

Українська Національна Рада згідно з ідеями, висловленими у фастівському договорі, на урочистому засіданні у Станіславі 3 січня 1919 р. одноголосно вирішила з'єднати ЗУНР і УНР “в одну одноцільну суверенну Народну Республіку” й доручити Державному Секретаріату негайно розпочати переговори з Київським урядом з цього приводу.

Урочиста церемонія злуки відбулася на Софіївському майдані у Києві 22 січня 1919 р., що скріплювалося спеціальним Універсалом УНР. Об'єднання УНР і ЗУНР в одну державу в силу ряду обставин не було тоді доведено до кінця. На вимогу представників ЗУНР Директорія погодилась на те, щоб до скликання Всеукраїнських

Установчих зборів адміністративні та законодавчі функції в ЗУНР велися самостійно, а фактичне з'єднання було здійснене пізніше.

До того часу встановлювався тісний державний зв'язок між двома українськими державними організаціями, близький до конфедерального, з окремими урядами і військовими силами. Незважаючи на це, день 22 січня 1919 р. назавжди залишиться в історії українського народу як свято Соборності України.

Андрусівський договір про перемир'я (13 січня 1667 р.) – укладений між Московською державою і Польщею, без участі України. За умовами А.д. Лівобережна Україна залишалася за Москвою, Правобережжя – за Польщею, крім Києва, який на два роки мав відійти до Росії. Запорозька Січ потрапляла під владу обох держав. Внаслідок А.д. стався поділ української території на дві частини. Між Польщею і Росією цей поділ остаточно закріплено “Вічним миром” (1686 р.).

Античні держави Північного Причорномор'я – міста-держави (поліси), які виникли в процесі грецької колонізації VI-V ст. до н.е.: Тіра в Нижній Наддністрянщині, Ольвія в Нижньому Побужжі, Херсонес у Півд.-Заз. Криму, Пантікапей на Керченському півострові (з 480 р. до н.е. став столицею Боспорського царства). У V-VI ст. до н.е. були одними з найбільших центрів хлібної торгівлі.

А.д.П.П. швидко позбулися залежності від метрополії, але у I-III ст. потрапили до сфери інтересів Римської імперії. Завдяки створеному ними елліно-варварському синтезу справили величезний вплив на соціально-економічний, політичний та культурний розвиток різних етнополітичних об'єднань Східної Європи. Проіснували до IV ст., були знищені гуннами.

Батуринські статті 1663 р. – п'ять умов, що їх уклав 17 листопада 1663 р. гетьман І.Брюховецький з представниками російського уряду Башмаковим і Фроловим як додаток до основних Переяславських статей 1659 р. Це накладало на українську сторону зобов'язання утримувати коштом населення російські війська в Україні, повертати до Росії втікачів, упорядкувати козацький реєстр, визначений попередніми договорами, заборонити українським купцям

продавати збіжжя на Правобережжі, вивозити горілку й тютюн в російські міста, аби не порушувати державної монополії.

Після тривалих дискусій уряд Брюховецького був змушений погодитися з умовами Москви.

“Березневі статті” договору 1654 року – укладені між царським урядом і українським урядом козацькою старшиною, умови їх передбачали збереження в Україні існуючої системи влади та управління, встановлення козацького реєстру в 60 тис. осіб, право України на зовнішні відносини, російську збройну допомогу козакам у боротьбі з Польщею, тобто збереження української державності та права.

Берестейська унія (1596 р.) – унія (об’єднання) православної церкви України і католицької церкви на умовах залежності від папи римського із збереженням в рамках Київської митрополії адміністративної та обрядової автономії, із збереженням східного обряду в греко-католицькій церкві.

Биричі – служилі люди в Київській Русі, що виконували різноманітні князівські доручення.

Білоцерківська угода (1651 р.) – укладена між польсько-шляхетським урядом і Богданом Хмельницьким 28 жовтня 1651 р. в м. Білій Церкві після Берестейської Битви. За Б.у. в Україні відновлюється польсько-шляхетська влада; польській шляхті поверталися маєтності; козацький реєстр скорочується з 40 тис. до 20 тис.; козацькою територією визнавалося лише Київське воєводство; гетьман позбавлявся права дипломатичних зносин з іншими державами і зобов’язувався розірвати військовий союз із Кримським Ханом. У зв’язку з нападом Польщі на Україну в травні 1652 р. Б. Хмельницький анулював Б.у.

Бояри (від старослов. “бой” - воїн, боярин, великий або тюрк. “Бояр” - багатий, знатний) – верхівка панівного класу феодального суспільства в Київській Русі, Росії, Молдавії і Румунії. В Київській Русі Б., або болярами, називали великих феодалів-землевласників, які

поділялися на дві групи: ”старців”, що виділилися під час розкладу родового ладу і становили панівну верхівку феодального суспільства, і “мужів воїнів”, що служили у військових дружинах великих і удільних князів. Б. захоплювали вільні і селянські землі, експлуатували селян. В період феодального роздроблення Б. відігравали головну роль в міжусобній боротьбі, яка дуже негативно позначилась на розвитку Київської держави. Після загарбання українських земель литовськими і польськими феодалами в II-й половині XIV ст. Б. пішли на службу до іноземних поневолювачів і деякі з них (наприклад, Збараські) дістали титули князів.

Середні Б. перетворилися на військових слуг, урядовців, а також дістали шляхетські привілеї, земельні пожалування. Переважна більшість збіднілих дрібних Б. протягом XV-XVI ст. втратила своє привілейоване становище, злилася з селянством і потрапила у феодальну залежність.

Лише незначна частина їх з організацією реєстрового козацтва (1572 р.) була записана до козацького реєстру.

Боярська Рада – дорадчий орган при князівстві у Київській Русі, що мав вплив при вирішенні різноманітних справ.

Не стала державним інститутом з чітко окресленим складом, компетенцією та функціями; радитись з боярами було скоріше моральним обов’язком князя.

Братство тарасівців – українська таємна організація. Створена влітку 1891 р. біля могили Т.Шевченка у Каневі. Засновниками товариства була група українських студентів – Б.Грінченко, І.Липа, М.Міхновський, В.Боровик та ін.

У написаній головою Братства тарасівців – Іваном Липою – програмі “Professio№ de foї молодих українців” (“Визнанні віри молодих українців”) і опублікованій у квітні 1893 р. у львівській газеті “Правда” були викладені основні ідейні засади організації. Своїм основним завданням товариство ставило боротьбу за національне визволення українського народу та досягнення повної автономії всіма народами, які були поневолені Російською Імперією. Б.т. зобов’язувалось вимагати поширення вживання української мови у школі, державних установах, родині і при всіх обставинах боронити

інтереси українського народу. Тарасівці розгорнули широку діяльність по пропаганді своїх ідей серед студентства, шкільної молоді, селянства і робітництва.

До 1893 р. основним осередком Братства був Харків, але після арешту значної частини членів організації центр перенесено до Києва. Осередки товариства з'явилися в Одесі, Полтаві, Лубнах та деяких інших містах України. До активних діячів Братства належали В.Боржновський, М.Вороний, М.Дмитрієв, В. Самійленко, М.Кононенко, М.Коцюбинський, В.Степаненко, Б.Тимченко, О.Черняхівський, В.Шемер. Члени товариства гостро пришикували старше покоління українофілів за аполітичність і культурницьку обмеженість.

Концептуальним натхненником Братства став М.Міхновський, харківський адвокат, відомий як автор промови “Самостійна Україна”, що стала програмною платформою Революційної Української Партії (РУП) з 1900 р., тобто з моменту її створення.

М.Міхновський вважав, що необмежена свобода всебічного духовного розвитку людини, її найліпшого матеріального благополуччя може надаватися “державі одноплеменного національного змісту”, що кожна нація хоче виявитися у формі незалежної самостійної держави, що “найпишніший розквіт індивідуальності можливий лише у державі, для якій плекання індивідуальностей є метою, - тоді стане зовсім зрозумілим, що державна незалежність – це національний ідеал у ділянці міжнародних відносин”.

Програма Братства звинувачує царській уряд у поневоленні українців, перетворенні їх на рабів, засудженні нації на політичну і культурну смерть, примусовому насадженні українофобії, нищенні української мови, підтримуванні російської культури за рахунок України, жорстоких репресіях щодо українства, зневаження свободи совісті, недоторканності особи, інших природних прав людини.

Звідси Міхновський висуває гасла: 1) “Україна для українців і доки хоч один ворог-чужинець залишається на нашій території, ми не маємо права покласти зброю”; 2) “Візьмемо силою те, що належить нам по праву, але відняте від нас теж силою”; 3) “Вперед! Бо нам ні на кого сподіватися і озиратися назад”; 4) “Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпат до Кавказу!”

Братство тарасівців діяло в Україні до 1898 р. Під впливом ідей Братства було засновано в 1897 р. Загальну Українську Безпартійну Демократичну Організацію та в 1900 р. – Революційну Українську Партію.

Брест-Литовський (Берестейський) мирний договір 1918 р. – підписаний 09.02.1918 р. представниками УНР і державами Четверного союзу (Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною і Болгарією). 25.01.1918 р. Центральна Рада оприлюднила IV Універсал, яким проголошувався вихід УНР із складу Російської Федерації. 01.02.1918 р. делегація Четверного Союзу визнала УНР на чолі з Центральною Радою незалежною державою.

Спираючись на Б.-Л.м.д., австро-німецькі війська до березня прибули в Україну. Договір виявився легальним прикриттям для втручання в українські державні справи, грабунку УНР з боку окупаційних військ.

Булава – 1) Стародавній вид зброї у формі кам'яної, пізніше металевої головки на держаку завдовжки 0,5 – 0,8 м. 2) Б. як символ влади носили турецькі паші, польські й українські гетьмани.

Бунчук – 1) Довгий держак з кулею або вістрям на верхньому кінці, прикрашеному китицями чи волоссям з кінського хвоста. Відзнака та один з атрибутів влади отамана чи гетьмана в Україні та Польщі. 2) У військових оркестрах – прикраса або шумовий інструмент (з дзвіночками).

Бунчукові товариші – частина козацької старшини в Гетьманщині XVII-XVIII ст., яка належала до соціальної еліти суспільства, хоча й не займала військово-адміністративних посад. Б.Т. перебували під заступництвом гетьмана (під гетьманським клейнодом – бунчуком) і за ранговою субординацією були першими після полковників. Під час військових походів із них формувався окремий загін під орудою генерального бунчужного. В мирний час на Б.Т. покладались переважно господарські обов'язки. Більшість їх були великими землевласниками, які під кінець XVIII ст. перетворились на поміщиків.

Буржуазія (від франц. bourgeoisie, від пізньолатин. burges – укріплене місто), – капіталісти, пануючий клас, капітал історичного суспільства, який володіє основними засобами виробництва. Внаслідок бурж. революцій XVI – XIX ст. Б. прийшла до влади в найбільш економічно розвинутих країнах Західної Європи. В боротьбі проти феодалізму Б. відіграла прогресивну роль. В Україні буржуазія зародилася вже у XVIII ст. На початку XX ст. вона вже являла собою значну соціально-економічну та політичну силу. Могутньою на цей час була і українська аграрна буржуазія.

Вальний сейм (сойм) Великого князівства Литовського – орган станового представництва в державі. Утворений в XV ст. Складався із двох палат – Панів-Ради (див.) і власне сейму (по два шляхтича від повіту). Після Люблінської унії 1569 р. злився з сеймом Речі Посполитої.

Варна – прошарок у давньоіндійському суспільстві; кожний представник якого успадкував свій соціальний статус, сферу професійної діяльності, норми поведінки, роль у релігійному житті тощо.

В Давній Індії існувало 4 варни:

брахмани - вчені монахи;

кшатрії - воїни;

вайшиї - ремісники та селяни;

шудри - слуги.

Пізніше варни перетворились в касты.

Варшавський договір 1920 р. - договір Директорії УНР з урядом Речі Посполитої Польської про взаємне визнання, розмежування території, спільні антирадянські дії та основи міждержавних стосунків. В. д. був оформлений двома основними документами - політичною конвенцією від 22 квітня 1920 р. і військовою конвенцією від 24 квітня 1920 р, що вважалася інтегральною частиною політичної конвенції.

Політична конвенція, підписана керівниками Міністерств закордонних справ А.Лівицьким (УНР) і Я.Домбським (РПП), у

першому пункті закріплювала визнання Польщею “Директорії на чолі з головним отаманом Симоном Петлюрою” за “Верховну владу УНР”.

Директорія визнавала право Польщі на розширення своєї території у межах 1772 р. Отже, Україні довелося заплатити за свою незалежність ціною величезних територіальних поступок.

До Польщі відходили Східна Галичина, Холмщина, Підляшшя, частково 7 повітів Волині. Військову конвенцію підписали представники збройних сил генерал-хорунжий В.Сінклер і підполковник М.Дідковський (УНР) та майор В.Славек і капітан В.Єнжеєвич (РПП). Вона передбачала початок спільних польсько-українських військових дій проти більшовицьких військ на території України.

Конвенції мали таємний характер. Позиція С.Петлюри, який віддав перевагу залежності від Варшави і пожертвував територією ЗУНР, аби відстояти УНР у боротьбі з більшовиками, була засуджена багатьма українськими політичними діячами в еміграції. Зокрема, проти В.Д. рішуче виступив закордонний уряд ЗУНР та все українське населення окупованих Польщею в 1918-1919 рр. українських земель. Труднощі польсько-радянської війни 1920 р. змусили польський уряд визнати УСРР. Був укладений у 1921 р. Ризький мирний договір між Польщею і Радянською Росією, який фактично ліквідував наслідки В.д., передав західноукраїнські землі Польщі.

Верста - давньоруська одиниця вимірювання довжини (шляхова). Згадується в літературних пам'ятках з XI ст. Довжина в. неодноразово змінювалась. З кінця XVIII ст. і до введення метричної системи вимірювання 1 верста = 1,0668 км.

Верховний Воевода - посада, яку обіймав Гетьман Української держави П.Скоропадський, згідно «Законів про тимчасовий державний устрій України» від 29 квітня 1918 р. В пункті п'ятому розділу «Про Гетьманську владу» записано: «Гетьман є Верховний Воевода Української Армії і Флоту». Заслугою особисто П.Скоропадського можна вважати зусилля по розбудові українського національного війська, що вібрало б в себе «дух козаччини, яка уособлює цвіт української нації», заходи по відновленню

українського козацтва, організації Великої козачої ради, місцевих козачих рад.

Було введено обов'язкову військову присягу, прийнято Статут військової повинності, організовано корпус прикордонної охорони, взірцеві військові з'єднання генерала Нотієва, Сердюцьку дивізію, Українську національну гвардію з офіцерських дружин, прийнято рішення про заснування Військової Академії.

Всього в Українській державі мало налічуватися понад 310 тис. вояків, у тому числі 175 генералів і 15 тисяч старшин; всього близько 3 тисяч військових урядовців.

Види та форми права - це засоби закріплення і вираження правових норм.

Розрізняються такі основні форми права: правовий звичай, юридичний прецедент (судова практика), нормативно-правовий акт.

Правовий звичай - це санкціоноване державою правило поведінки, яке склалося в результаті повторення людьми певних дій і ввійшло в їх звичку.

Юридичний прецедент - це судове або адміністративне рішення конкретної справи, якому держава надає обов'язкового значення.

Нормативно-правовий акт - це акт правотворчості, в якому містяться норми права.

Вира - в «Руській Правді» - штраф. У Київській Русі IX-XII століть вира дорівнювала 40 гривням (800 г. срібла).

Вирники - чиновники, урядники, що збирали судові штрафи (виру).

Відзнаки Президента України - нагороди, право на які надається особисто Президентом України. До них на 1 червня 1995 р. належали: «Почесна відзнака Президента України» (заснована 18 серпня 1992 р.), зірка «За мужність» (29 квітня 1995р.), хрест «За мужність» (29 квітня 1995 р.), «Іменна вогнепальна зброя» (29 квітня 1995 р.), «Орден Богдана Хмельницького» (3 травня 1995 р.) та ін.

З кінця 1998 р. введено звання «Герой України» з врученням Ордена Держави або Золотої Зірки (для військових). Президенту НАН України Б. Патону першому було присвоєно це звання.

Військо Запорозьке - у XVI ст. офіційна назва козацького війська, а від середини XVII ст. - Української козацької держави. Назву «В.З.» слід відрізняти від Низового В.З., тобто Запорозької Січі.

Військова Рада - зібрання козаків в Січі, в якому брали участь всі козаки. На В.Р., яка скликалаь на Різдво, обирали військову старшину: кошового отамана, писаря, суддю, осавула, довбиша, пушкаря, товмача та кантаржея. В.В. скликалаь також на Великдень і Покрову.

Не перетворилась на орган влади через невизначеність її складу і компетенції. Поступово позбавляється своєї ролі на користь Старшинській Раді. (див.)

Військова старшина - керівники окремих військових частин та носії урядових функцій у козацьку добу. До 1648 р. В.с. мала характер тільки військового керівництва (полків і сотень). За Гетьманщини В.с. стала також виконавчим органом державного управління, а старшини, до неї належні, - урядовцями.

В.С. поділялася на ген.В.с. (генральні - обозний, суддя, писарі, підскарбій, осавул, хорунжий, бунчужний), полкову В.с. (сотенні - отаман, писар, осавул, хорунжий).

На Запоріжжі існувала січова В.с., до складу якої входили - січові - суддя, писар і осавул, що їх Січова Рада вибирала на один рік.

Війт - особа, яка очолювала місцеве управління або самоврядування в містах і селах України XV-XVIII ст. (на Лівобережній та Слобідській Україні ця особа називалася старостою). На посаду В. обирали представників заможних верств населення. Після Визвольної війни міські В. затверджувалися гетьманом. Ця посада проіснувала в селах до XVIII ст., а в містах - до скасування Магдебурзького права на початку XIX.

Віче - народні збори, орган влади, який зберігся з часів родоплемінного ладу. В зборах брали участь вільні дорослі жителі міст, але вирішальна роль в них належала міській феодальній верхівці – боярам і «старцам градским».

У Києві першу звістку про віче подає літопис 1024 року: переможець Ярослава, Мстислав, не сів на князівський стіл, бо кияни в особі віче не побажали його.

В Київській Русі і Галицько-Волинському князівстві В. не набуло парламентських форм, не перетворилося в постійний державний орган.

Важливими функціями В. було комплектування народних ополчень, вибір його ватажків. В. скликалося під час облоги міста, перед початком воєнних походів, на знак протесту проти політики князя. Досить часто віче обирало князів. З 50 князів, що займали київський престол, 14 були запрошені вічем. В. не отримало великого впливу на політичне життя, не мало чітко визначеної компетенції та регламенту роботи.

«Вічний мир» - договір між Московською державою і Річчю Посполитою, підписаний 6 травня 1686 р. у Москві.

Підтвердив умови Андусівського перемир'я 1667 р. Обидві держави зобов'язувалися не укладати сепаратного миру з Османською імперією. Підписавши «В.м.», Московщина стала членом антитурецької «Священної ліги», куди, крім Польщі, входили Австрія, Венеція та Ватикан. Цей договір став актом остаточного міжнародно-правового поділу Української держави на дві частини (Правобережжя відійшло під владу короля, Лівобережжя - царя). Однак не була вирішена проблема політичного статусу правобережних земель Наддніпрянщини, які оголошувалися «пусткою». Договір відіграв значну роль у боротьбі з турецькою агресією у Східній та Південно-Східній Європі, але надовго розчленував на дві частини Україну, без будь-якого відома її представників.

Волока - земельна ділянка розміром 23,5 га (33 морги). Складалась з трьох рівних ланів по 11 моргів у кожному (відповідно трипільній системі землеробства).

Вотчинний суд - суд феодала над населенням, що мешкало в його вотчині. У Великому Князівстві Литовському введений Привілеєм 1447 р., закріплений Судебником Великого князя Казимира 1468 р.

Суд з найтяжчих кримінальних злочинів (див. “старостинські артикули”) залишився у віданні держави. (Вотчинному суду не підлягали справи з найтяжчих кримінальних злочинів (див. “Старост. артикули”))

Гадяцький трактат (1658 р.) - договір гетьмана І.Виговського з Польщею (є припущення, що автором Г.т. був Ю.Немирич), за яким Польща, Литва та Україна вступали до союзу і тим самим створювали конфедерацію. Україна під назвою “Велике князівство Руське” включала територію Київського, Брацлавського та Чернігівського воєводств. Україна створювала свій законодавчий, виконавчий і судовий органи (відповідно, Національні збори, обраний гетьман, судовий трибунал). В Україні скасовується унія, а римо-католицька та православна церкви визнаються рівноправними. Велике князівство Руське має свою адміністрацію, монету, армію.

Передбачалось заснування в Україні двох університетів; колегіум, гімназії, школи і друкарні мали засновуватись “скільки їх буде потрібно”. Проголошувалась свобода слова і друку.

Договір спричинив у 1659 р. війну Москви проти України.

Галицькі бояри - верства населення в Галицькому, а згодом і Галицько-Волинському князівстві, яка була економічно і політично могутньою настільки, що Г.б. навіть самостійно роздавали землю, приймали до себе на службу декого з дрібних, зубожілих князів, що звалися “службовими князями”. Джерелом збагачення Г.б. було велике землеволодіння і вищі адміністративні посади, з яких Г.б. “кормилися”.

Генеральна Військова Канцелярія - вища державна військово-адміністративна козацько-старшинська установа, за посередництва якої гетьман здійснював свою військову і цивільну владу. Створена в роки Визвольної війни середини XVII ст. Діяла при гетьмані в Чигирині, а згодом в Гадячі, Батурині, Глухові.

Із 20-х років XVIII ст., крім ведення діловодства, Г.в.к. набула значення адміністративного колегіального органу виконавчої влади.

В роки міжгетьманства (1724-1727) в її руках цілком зосереджувалося державне управління Гетьманщиною. Діяла до ліквідації гетьманства в 1764 р.

Генеральний Секретаріат - виконавчий орган Української Центральної Ради, уряд України в період між I і IV Універсалами (червень 1917 – січень 1918 рр.) Створений 15 (28) червня 1917 р. за пропозицією Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) після ухвалення Центральною Радою I Універсалу. Мала Рада вирішила утворити Генеральний Секретаріат у складі 8 генеральних секретарів і генерального писаря. Генеральний Секретаріат очолив В.Винниченко. Він також виконував обов'язки генерального секретаря внутрішніх справ.

До складу Генерального Секретаріату входили: генеральний писар П.Христюк, генеральний секретар фінансів Х.Барановський, генеральний секретар міжнаціональних справ С.Петлюра, генеральний секретар освіти І.Стешенко, генеральний секретар продовольчих справ М.Стасюк, генеральний секретар судових справ В.Садовський, генеральний секретар земельних справ Б.Мартос. За партійним складом соціал-демократи обіймали чотири, есери - дві, соціалісти-федералісти - одну і позапартійні - дві посади.

Формування уряду за професійною ознакою зумовило посилення в ньому позиції соціал-демократів, хоча в політичному житті України найвпливовішою була партія есерів. Склад Генерального Секретаріату пізніше змінювався, IV Універсалом Центральної Ради (22 січня 1918 р.) він перетворений на Раду Народних Міністрів Української Народної Республіки (УНР).

Генрикові артикулі (або – Артикул Генріха Валуа) - документ, що регламентував діяльність короля в Речі Посполитій. Названий за ім'ям Генріха (Генрика - пол.) Валуа, що був королем Речі Посполитій в 1572 р.

За Г.а., король визнавав вільні вибори глави держави, відмовлявся від успадкування трону, зобов'язувався не вирішувати питань війни і миру без урахування думки сенату, мати при собі 16

сенаторів, кожні два роки скликати сейм. Король також зобов'язувався зберігати територіальну цілісність Речі Посполитої і добиватися повернення втрачених ним та його попередниками провінцій. Г.а. передбачали, якщо король буде порушувати права і привілеї шляхти, остання має право відмовитися від покори королю.

Герб - усталене відповідно до законів геральдики зображення, що належить державі, місту або домові (родині) й передається у спадщину. Поняття “герб” як лаконічний графічний малюнок, що має певне символічне значення та скомпонований за встановленими правилами виникло в Західній Європі в XI-XII ст. за часів хрестових походів.

Герби зображуються на прапорах, печатках, зброї, будинках тощо.

Найдавніший відомий Г. княжої України-Русі - тризуб. Г. Львова та Галичини - жовтий геральдичний лев на задніх лапах на блакитному тлі, відомий з XIV ст.

Г. Війська Запорозького - озброєний козак, відомий з XVI ст.

Герб державний - офіційна емблема держави, зображена на печатках, бланках, грошових знаках, державних прапорах, фасадах будівель урядових, державних установ тощо.

Опис і зображення Г.д. встановлюють Конституції і спеціальні закони держави. Національним символом України є гербова відзнака у формі тризуба, який з X ст. був державним гербом київського князя Володимира Святославича і його династії.

Після проголошення УНР Центральна Рада затвердила 22 березня 1918 р. “державний герб великий і “державний герб малий” - тризуб на синьому тлі як символ суверенної і соборної України. Автор проєктів - художник В.Кричевський. Тризуб слугував Г.д. і за Гетьманщини 1918 р. та Директорії.

Національна Рада ЗУНР 13 листопада 1918 р. ухвалила прийняти за Г.д. і в західних землях.

Після проголошення незалежності України Верховна Рада 19.02.1992 р. ухвалила тризуб як малий герб України, вважаючи його головним елементом великого герба.

Г.д. закріплено в Конституції України, прийнятій Верховною Радою 28 червня 1996 р. В ній подано опис Г.д.

Гетьманщина (“Військо Запорозьке”) - назва українцями автономної держави в складі Росії в 1654-1781 рр. (по державній організації, котра існувала тут); Лівобережна Україна.

У XVIII ст. російський уряд встановив для Г. офіційну назву “Малая Россия” (Малоросія), не прийняту українським народом.

Гімн - урочиста пісня. Г. бувають державні, партійні, революційні, релігійні, на честь видатних подій, героїв. В Україні у XVII-XVIII ст. поширилися вітальні канти як форма урочистого офіційного Г.

Гімн державний - офіційна урочиста пісня. Г.д. разом з гербом державним і прапором державним символізує державу і є одним з атрибутів державності країни. Український Г.д. - “Ще не вмерла Україна”, музика М.Вербицького, слова П.Чубинського.

Глухівські статті 1669 р - договір між лівобережним гетьманом Дем'яном Многогрішним і представниками московського царя, укладений в Глухові 16 березня 1669 р. 27 статей договору і далі обмежували українську автономію. В Гетьманщині зберігалося воєводське урядування, хоча кількість воєвод значно зменшувалася - вони залишалися лише в Києві, Чернігові, Ніжині, Острі та Переяславі, а їхні функції зводилися до командування залогами. Г.с. обумовлювалась обов'язкова участь українських делегатів у дипломатичних справах Москви, однак заборонялася самостійна міжнародна політика.

Городельська унія (1413 р.) - Литви з Польщею. Забезпечувала литовцям права, рівні з правами поляків, за умовою прийняття ними католицизму. Таким чином, католицьке населення Великого князівства Литовського було поставлено над православним, що призвело до загострення відносин між ними.

Гривна - грошова одиниця Київської Русі. Дорівнювала 20 г срібла. Назва походить від давньоруського "грива" - волосся (гривни у вигляді злитків срібла носились на шиї на шкіряному шнурку під волоссям). Співвідношення грошових одиниць:

1 гривня = 20 ногат = 25 кун = 50 ризан.

Гродський (замковий) суд - впроваджений II Литовський Статутом (1566 р.). Суд, що розглядав кримінальні справи мешканців повіту.

Губернія – вища одиниця адміністративного поділу і місцевого устрою в Росії. Оформилася в XVIII ст. при Петрі I в процесі організації абсолютистської держави.

На території України були губернії Волинська, Катеринославська, Київська, Подільська, Полтавська, Таврійська, Харківська, Херсонська, Чернігівська.

Губернський розподіл було скасовано в 1924-1929 рр. в зв'язку з введенням нового адміністративно-територіального поділу на області.

Двірський – найважливіший двірцевий чин в Галицько-Волинському князівстві. Управляв князівським двором і стояв на чолі апарату управління, перш за все, відав господарством князівського домену. Від імені князя Д. часто здійснював судочинство, був “суддею князівського двору” і в цій якості входив до Боярської ради. В його обов'язки входило також супроводжувати князя під час його поїздок за межі князівства.

Двовладдя в Україні - період, початок якому поклала Лютнева революція в Російській Імперії і який характеризувався переплетінням влади Тимчасового Уряду і влади Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. Згідно радянської історіографії, щодо України довго існував стереотип, що революційний процес тут майже нічим не відрізнявся від розгортання подій у Росії і теж існувало двовладдя з 1 березня 1917 р. до 9 липня 1917 р. Насправді в українських губерніях панувало навіть не двовладдя, а багатовладдя. Крім Центральної Ради, що у перші тижні вважалась органом суто національного представництва, а потім перебрала на себе функції законодавчої

влади, у Києві існувала посада губернського комісара Тимчасового Уряду, командування військової округи, виконавчий комітет об'єднаних громадських організацій, Рада робітничих депутатів, Рада солдатських депутатів тощо. Вже на початку березня 1917 р. у Харкові, Києві, Катеринославі, Кременчузі, Луганську, Полтаві, Одесі, Миколаєві, Херсоні, Вінниці, Сімферополі, Житомирі були створені Ради робітничих депутатів, які орієнтувалися на Петроградську Раду. Багато Рад з'явилося у колишньому війську, а подекуди - й на селі. На всі українські губернії формально поширювалася влада центральних міністерств Тимчасового Уряду, які залишилися майже без змін після Лютневої революції. Після повалення Тимчасового Уряду Центральна Рада призначила на місцях своїх комісарів, реальною стала виконавча влада Генерального Секретаріату, Судова влада Генерального Суду тощо.

Дворище – давньоруська форма колективного землеволодіння і одночасно сільське населення родинної групи людей. Термін “д.” зустрічається з XII ст. в давньоруських документах.

Д. складається з одного або декількох “димів” (дворів). Члени Д. разом із спільним інвентарем (реманентом) вели господарчі роботи, а врожай розподіляли порівну. Спочатку Д. являло собою велику сім'ю, яка з часом розпадалась на малі, а потім перетворилась на сусідську общину.

Дворянство - привілейований стан, частина панівного за феодального ладу класу феодалів, основою економічної і політичної могутності якого були феодальна власність на землю. За капіталізму частина дворянства пристосувалась до нових умов розвитку, злилася, зрослася з новим панівним класом - буржуазією. Термін "Дворяни" відомий в Київській Русі з XII ст. Оформились в процесі розвитку феодального ладу. Спочатку були слугами при князівських дворах, а згодом стали дрібними власниками землі (помість, звідси назва "поміщики"), яку вони одержували за військову чи адміністративну службу.

З створенням Російської централізованої держави дворянство стало опорою влади царів. Наприкінці XVII ст. ліквідовано службові

привілеї бояр, на початку XVIII ст. завершено поглинання бояр дворянами.

В 1783 році завершилося юридичне оформлення кріпацтва в Україні, на 134 роки пізніше від власне російських земель. У 1785 році козацька старшина була урівняна у правах і привілеях з російським дворянством, вони були поширені і на місцевих поміщиків. З розвитком капіталізму частина дворянства злилася з буржуазією.

Класовими організаціями дворянства були різні чорносотенні партії. Українське дворянство здебільшого зреклося належності до української нації. Після відомих подій 1917р. дворянство було ліквідовано, а на західноукраїнських землях - після їх приєднання в 1939 р. до Радянської України.

Держава – це єдина політична організація суспільства, яка поширює свою владу на всю територію країни і її населення, має для цього спеціальний апарат управління, видає обов'язкові для всіх веління і має суверенітет з метою гармонійного розвитку суспільства.

Державна варта - адміністративний орган в Українській державі, що здійснював охорону правопорядку. Створена законом Ради Міністрів Української держави від 18 травня 1918 р. Керувалась Департаментом Державної Варти при Міністерстві внутрішніх справ. На місцях органи Державної Варти підпорядковувались губернським і повітовим старостам. В кожному повіті перебували резервні сотні кінних вартових, а у великих містах дивізіони (250 чол.) Для несення патрульної і охоронної служби на залізницях створено Корпус Залізничної варти, який поділявся на 7 регіональних відділів: Київський, Одеський, Південний, Катеринославський, Лівобережний, Харківський і Подільський.

Державна варта складалась з п'яти галузей - міської, повітової, залізничної, освідомлювальної і розвідувальної. Всі вони повинні були працювати у взаємозв'язку і надавати всіма засобами один одному повну допомогу. Коштів на карально-поліцейські органи Гетьман не шкодував. 29 червня 1918 р. Рада Міністрів асигнувала у розпорядження міністра внутрішніх справ на утримання Державної

Варти 9 млн. крб. Розрахунок тут був простий: по мільйону на кожную губернію.

Після повалення Гетьманату Державна Варта перейменувалась на народну міліцію, а вартові називались міліціонерами. Сам же закон про Державну Варту було скасовано Директорією лише 25 липня 1919 р.

Десятина – 1) 1/10 частина врожаю (або інших прибутків), що збирається з населення на утримання духовенства і церков. На Русі була встановлена кн. Володимиром Святославичем в X ст. Пізніше церкві було надано право замість Д. збирати мито із справ, що розглядались церковним судом.

Остаточно ліквідується наприкінці XIX ст.

2) Руська поземельна міра, 1,09 гектара. Відома з кінця XV ст. Була квадратом із сторонами в 1/10 версти (2500 квадратних сажнів). Вживання Д. заборонено з 1 вересня 1927 р.

Дехристиянізація – політика, спрямована на знищення в масовій свідомості християнських цінностей, на вихід країни з християнської цивілізації.

Дика (повальна) вира – грошовий штраф, що накладався на всю общину в разі скоєння злочину членом общини.

Інститут дикої вири виконував поліцейські функції, пов'язуючи всіх членів общини круговою порукою.

Директорія Української Народної Республіки - тимчасовий український верховний революційний орган, створений 14 листопада 1918 р. Українським національним союзом для організації і проведення повстання проти режиму Гетьмана П.Скоропадського. Головою її став В.Винниченко, членами - С.Петлюра, Ф.Швець, П.Андрієвський, А.Макаренко. 26 грудня 1918 р., після вступу до Києва, Директорія опублікувала свій програмний політичний документ - Декларацію, в якій проголошувала ліквідацію гетьманського режиму й відновлення незалежної Української Народної Республіки. Водночас було обрано Раду Народних Міністрів

УНР, яку очолив В.Чехівський (УСДРП). 22 січня 1919 р. у Києві проголошено акт возз'єднання УНР і ЗУНР в єдину державу.

Постала проблема конституювання третьої форми української державності. Таке завдання мусив розв'язати Трудовий Конгрес, що відбувся 23 січня 1919 р. у Києві. Конгрес репрезентував трудову інтелігенцію, робітників та селянство, ухвалив "Універсал Трудового Конгресу" та "Закон про форму української влади", які не були розвинуті в конституційний акт.

В умовах війни, нав'язаної більшовиками, ситуація у Директорії ускладнювалася. В лютому 1919 р. після виходу В.Винниченка зі складу Директорії С.Петлюра надалі залишався Головним отаманом, але функції його визначались інакше - він став фактично Президентом держави. Директорія призначала склад уряду, який змінювався досить часто. Очолювали його один за одним В.Чехівський, С.Остапенко, Б.Мартос, І.Мазепа, В.Прокопович, а у сфері його повноважень перебували військові, морські, внутрішні, фінансові, судові, продовольчі, земельні, закордонні, освітні, шляхові, мистецькі, релігійні, єврейські, торговельні, промислові, поштові і телеграфні справи. У листопаді 1920 р. Директорія УНР втратила контроль над територією України, і С.Петлюра був змушений емігрувати. Після загибелі 25 травня 1926 р. С.Петлюри у Парижі верховну владу в УНР перейняв тодішній голова уряду УНР за кордоном А.Лівицький.

Дідич – назва поміщиків в Україні в XVII – XIX ст. Володіли великими маєтками із землею, одержаними за царськими грамотами або за гетьманськими універсалами. Дідичі користувалися правом спадкової власності.

Дністрянський Станіслав Северинович (1870 - 1935 рр.) - юрист, громадсько-політичний діяч. Закінчив Віденський університет (1893 р.). Професор Львівського, а згодом Празького університету. Як член австрійського парламенту (1907-1918 рр.) був автором ряду законів. З 1919 р. - в еміграції. Один із засновників та викладачів Українського вільного університету у Празі. Академік ВУАН (з 1928 р.). Автор багатьох праць з цивільного права (українською, чеською, німецькою мовами).

Етнополітика – стратегічний курс держави, політичних структур багатонаціональних країн у сфері міжетнічних відносин. Знаходить своє вираження у конституціях, законах, програмах політичних партій та рухів, у практичній діяльності державних установ і громадських організацій.

Особлива сфера застосування етнополітики – національні меншини і групи. В Україні після проголошення державної незалежності з метою вирішення етнополітичних проблем приймаються законодавчі акти, зокрема Закон України про національні меншини (1992р.). Створено Міністерство України у справах національностей, міграції та культурів, діють численні громадські національно-культурні товариства (На Миколаївщині їх більше 20-ти).

Займанщина - земельна власність, набута правом першого зайняття вільної землі. Була поширена серед козаків і посполитих селян у малозаселених місцевостях Слобідської, Лівобережної України і Запорозької Січі в XVI-XVII ст. і припинилася в зв'язку з дальшим розвитком феодално-кріпосницьких відносин, посиленням закріпачення селянства та переходом вільних земель у державну і поміщицьку власність.

Закон Руський – кодифікація близьких за складом і соціальною природою племінних “Правд” східних слов’ян, в основі яких лежало звичаєве право.

Юрисдикція З.Р. поширювалась на територію державного утворення східних слов’ян з центром в Києві. Даною системою права керувались у судовій практиці великі київські князі, князівські і місцеві общинні суди, що контролювались ними.

Норми З.Р. враховувались великими київськими князями при укладанні договорів з Візантією в 911 і 944 роках.

З.Р. був якісно новим етапом розвитку руського усного права в умовах існування держави.

До нас не дійшов.

“Закони про тимчасовий державний устрій України”- практично виконували роль Конституції Української держави, стали

правовими основами діяльності Гетьманату П.Скоропадського. Вони були оприлюднені разом із "Грамотою до всього Українського народу" 29 квітня 1918 р.

"Закони..." визначалися чинними до скликання сейму. У них фіксувалися виключні повноваження Гетьмана на верховне управління всією Українською державою; ствердження законів, їх санкціонування, без якого жоден акт не міг мати сили; призначення голови уряду; затвердження за поданням голови Ради Міністрів членів її Кабінету; скасування Кабінету міністрів у повному його складі; призначення на посади і звільнення інших урядових осіб у разі, коли для останніх законом не встановлено іншого порядку; вище керівництво міжнародними зносинами Української держави; право вважатися Верховним Воєводою української армії і флоту; оголошення окремих районів на військовому, осадному або виключному становищі; помилування засуджених, пом'якшення кари.

Провідною вірою в Україні визнавалася православна.

Окреслюються основні права та обов'язки українських козаків та громадян (статус і перших й останніх мав визначати спеціальний закон). Приватна власність є недоторканою і відчуження можливе лише за відповідну платню.

Окремий розділ присвячено ролі законів в Українській державі. Генеральний суд призначався для охорони та захисту законів в державі. Всі накази та розпорядження Гетьмана повинні були закріплюватися головою уряду або відповідним міністром.

Уряд Української держави - Раду Міністрів кілька днів очолював Отаман-Міністр М.Устимович, у травні - листопаді - колишній голова Полтавської земської управи Ф.Лизогуб, у листопаді - грудні - колишній представник України при австро-угорському командуванні в Одесі, потім – міністр продовольчих справ С.Гербель.

Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) - українська держава, створена 13 листопада 1918 р. на західноукраїнських землях, які входили до Австро-Угорської імперії. Ця подія фіксувалася в ухваленому в цей день Українською Національною Радою Тимчасовому основному законі про державну самостійність українських земель колишньої австро-угорської монархії. Закон визначав територію ЗУНР, яка включала українські землі і

охоплювала Галичину, Буковину і Закарпаття. Територія ЗУНР становила 70 тис. кв. км. і нараховувала 6 млн. осіб населення.

Був затверджений герб держави - Золотий Лев на синім полі, обернений у правий бік. Єдиним джерелом державної влади проголошувався народ ЗУНР, який на основі загального, рівного, безпосереднього, таємного і пропорційного права без різниці статі, національності й віросповідання мав обрати у майбутньому Установчі збори ЗУНР, а до цього реалізував свою волю через Національну Раду як законодавчий і Державний секретаріат як виконавчий орган. Згідно із Законом від 4 січня 1919 р. Українська Національна Рада обрала з числа своїх членів Виділ з 9 осіб (десятим був Президент Ради Є.Петрушевич, а його заступником вважався найстарший з названих 9 членів Виділу), до компетенції якого входило формування уряду, призначення найвищих урядовців та військових, оповіщення законів, право амністії та помилування.

Судова влада будувалася на принципі незалежності (закон від 21 листопада 1918 р.) і передбачала створення Найвищого Суду. ЗУНР входила в правові відносини з УНР. 22 січня 1919 р. проголошено акт злуки УНР та ЗУНР. З початком воєнних дій уряд передав свої повноваження Президенту УНРади Є.Петрушевичу як директорові, що мав право здійснювати всю військову та цивільну владу.

Зборівська угода (1649 р.) – між керівниками Визвольної війни українського народу і польським урядом, укладена 8 серпня 1649 р. у м. Зборові після Зборівської битви. Згідно з нею зберігалися вільності Запорозького Війська, встановлювався 40-тисячний козацький реєстр, оголошувалася амністія всім учасникам війни, у Київському, Чернігівському і Братиславському воєводствах, влада переходила до гетьманської адміністрації.

Разом із тим польській шляхті поверталися всі її маєтності в Україні, крім названих воєводств.

Вперше Польща визнала Українську державу де-юре.

Звичаєве право – традиції і звичаї, що склалися віками усно, які мали на меті охорону ustalеного порядку та способу життя і стосунків між людьми – тобто охорону самої людини-особи та її майна.

Земства – органи місцевого самоврядування, створені в губерніях Росії внаслідок земської реформи 1864 р. В Україні 3. були введені в шести південних та Лівобережних губерніях. В Правобережжі земства були створені в 1911 р.

3. складалось із губернських та повітових земських зборів та їх виконавчих органів -губернських та повітових земських управ.

Функції земських установ обмежувалися місцевими господарськими та деякими культурними питаннями.

Земський суд – впроваджений II Статутом Великого князівства Литовського (1566 р.). Суд, що розглядав цивільні справи мешканців повіту. Складався із виборних судді, підсудка і писаря.

Зимівник – назва господарства, хутора у запорозьких, чорноморських козаків, де вони перебували, коли не було військових дій (особливо взимку).

Імперія – 1) Монархічна, здебільшого велика держава, глава якої має титул імператора. 2) Велика колоніальна держава (наприклад, Британська імперія).

Росія стала імперією 1721 р., коли після Ніштадтського миру зі шведами Петро I прийняв титул імператора. Тривалий час більша частина території України входила до складу Російської, а західноукраїнські землі (до 1918 р.) - до Австрійської імперії.

Уряди цих імперій - держав шляхом всіляких політичних, економічних, моральних, релігійних та інших утисків прагнули викоренити ідеї національної самобутності та вимагали абсолютної покори від українського народу.

Інкорпорація – 1) об'єднання в збірники або зібрання діючих нормативно-правових актів в певній послідовності без зміни змісту; 2) включення окремих територій до певної держави.

Інтеграція - процес об'єднання в ціле окремих частин або елементів. Поняття інтеграції політичної, інтеграції економічної означають, наприклад, зближення суверенних держав у сфері економічної та політичної взаємодії на ґрунті створення і

функціонування відповідних організацій (ЄЕС, Латиноамериканська Економічна Система та ін.) і формування принципово нових інтегрованих структур (Європарламент, Євросуд, Інтерпол). За часів існування СРСР економіку України характеризував збочений інтеграційний процес.

Після проголошення суверенітету Української держави господарські структури шукають способів докорінної зміни колишніх економічних зв'язків шляхом інтернаціоналізації господарського життя і об'єднання економіки ряду країн на терені узгодження і розвитку взаємовигідних ринкових відносин.

Канон (догмат) – [з гр. – κανѠν правило, предписання] – обряд чи правило, установлене і узаконене церквою, яке не підлягає перевірці та сумнівам і повинно сприйматись як “богодухновенна” істина.

Квазі-державна (протодержавна, “чіфдом”) – 1) Особлива стадія розвитку суспільства і форма його організації. Для цієї форми характерні: суспільна форма власності, істотне зростання продуктивності праці, накопичення багатства в руках родоплемінної верхівки на основі “влади-власності”, швидке зростання населення, його концентрація, поява міст, які стають адміністративними, релігійними і культурними центрами;

2) Штучне державне утворення, яке є прихованою формою колоніальної залежності від певної країни (наприклад, республіки колишнього СРСР).

Кіш (тат. – укріплений табір) – 1) Військовий табір в Україні (XVI-XVII ст.); 2) Військове товариство (громада) запорозьких козаків, а також назва Запорозької Січі з її адміністративно-військовою системою управління.

Кіш Запорозької Січі – центральний орган управління в Запорозькій Січі, що відав адміністративними, військовими, фінансовими, судовими та іншими справами. Виник з часу заснування Січі (XVI ст.), обирався і контролювався козацькою радою. Через звуження компетенції останньої в часи Нової Січі (1734-1775) взяв на

себе частину її функцій. Водночас обрання К. перетворилось на формальність, і він фактично призначався старшинською радою.

Класи – тут: категорії людей, що мають однакове чи подібне ставлення до засобів виробництва, до власності і участі в суспільних прибутках та ін.

Клейноди - відзнаки та атрибути влади козацької старшини XVI-XVIII ст. До клейнод належали: корогви (прапор), бунчук, булава, гербова печатка, литаври тощо. Клейноди поділялися на гетьманські (вручалися польським королем, пізніше російським царем), полкові, сотенні (вручалися військовою радою Запорозької Січі), курінні (вручалися курінною радою), паланкові (вручалися кошовим). Клейноди було скасовано у 60-80-х роках XVIII ст.

Після остаточного зруйнування Запорозької Січі в 1775 р. клейноди були вивезені царськими властями, в Україні їх немає до цього часу.

Ключники – двірські службовці князя в Київській Русі, підручні тивунів, завідували майном князя (“ключ”). К. найчастіше походили з рабів.

“Книга буття українського народу” («Закон Божий») - історико-публіцистичний твір і, водночас, головний програмний документ Кирило-Мефодіївського товариства (братства), що виникло і діяло у Києві в 1846-1847 роках.

Був написаний у 1846 р. Миколою Костомаровим. У творі під релігійною формою викладу йдеться про визволення і єднання слов'янських народів, повалення самодержавного деспотизму й колоніального гноблення слов'ян Російською, Австрійською і Турецькою імперіями, скасування кріпосного права, національне і культурне відродження, повернення демократичних прав слов'янським народам і серед них українському народові.

На зміст і політичну спрямованість "Книги буття..." справили значний вплив історичні та політичні концепції "Історії Русів", поезії Т.Шевченко, ідеології панславізму, західноєвропейські ідеї романтизму та декабристський рух в Україні. Назва і стиль "Книги

буття..." була запозичена з "Книг польського народу і польського пілігримства" А.Міцкевича (1832). Незважаючи на наслідування і запозичення, "Книга буття..." займає помітне місце в історії прогресивної суспільної думки України.

Центральним моментом є поєднання християнських ідеалів справедливості, свободи, рівності і братства з українським патріотизмом. На Україну покладають роль месії: український народ своїм прикладом мужності, самовідданості й довготерпіння в стражданнях мав підняти інші слов'янські народи на боротьбу за національне визволення і відродження в усіх сферах економічного, соціального і духовного життя.

У "Книзі буття..." містилась ідея створення слов'янського союзу у вигляді федерації українців, росіян, болгар, поляків, сербів, словаків, чехів і деяких інших народів при провідній ролі України (зі столицею в Києві). Ідеї, висловлені у "Книзі буття..." (передусім - ідея політичної автономії України у складі слов'янської федерації), мали великий вплив на ідеологію українського соціально - політичного руху другої половини ХІХ - початку ХХ ст.

Князівський домен – княжі земельні володіння.

Формувався за рахунок захоплення общинних земель, пустих (не освоєних) земель.

Кодифікація – впорядкування документів, права; діяльність правотворчих органів по створенню нового, зведеного, систематизованого нормативно-правового акту, що здійснюється шляхом глибокої і всебічної переробки діючого законодавства і внесення в нього нових, істотних змін.

Козацтво - один із станів українського населення ХVІ - ХVІІІ ст. Складалося з козаків. Поділялося на групи: реєстрове (знаходилося на державній службі, отримувало платню, землі); нерєєстрове (не вписане до реєстру, практично соціально не захищене); січове, або кошове (знаходилося на Січі і належало до певного куреня); паланкове (проживало на хуторах та зимівниках, належало до певної паланки). Поступово відбувалося соціальне розшарування козацтва - виділялися козацькі старшини і прості козаки.

Козацька Рада – військова рада, загальні козацькі збори, орган козацького управління в Україні в XVI-XVIII ст. На К.Р. обговорювали і вирішували питання внутрішньої і зовнішньої політики, адміністративні, судові і військові справи, обирали і скидали гетьманів та козацьку старшину.

Коломацькі статі 1687 р. – україно-московська угода, укладена на козацькій раді, що відбулася на р. Коломак 25 липня 1687 р. при обранні гетьманом І.Мазепа. 22 статті обмежували й навіть у дечому ліквідували самостійну економічну, соціальну та зовнішню політику України. Влада гетьмана зводилася до поліційних функцій – стежити і сприяти виконанню численних царських заборон. Українським купцям заборонялося торгувати в Московській державі, а також вести торгівлю з Кримом. Українці під загрозою смерті зобов'язувались брати від царських вояків знецінені московські гроші. Гетьман позбавлявся права призначати без царського дозволу вищу старшину. В гетьманську столицю вводився московський стрілецький полк. Збережено обмеження козацького війська у 30 тис., як це встановлювалося Глухівськими статтями 1669 р. Україна зобов'язувалася брати участь у військових експедиціях Московії. Абсолютно заборонялись міжнародні відносини України. Листи й документи від сусідніх держав наказувалося, не розпечатуючи, надсилати до Москви. Законодавчо формулювалася вимога злиття українського народу з російським.

Композиції – тут: грошові штрафи, що йшли частково на користь потерпілого, частково – у княжу скарбницю. Композиції замінили собою смертну кару як недопустиму за християнським законами.

Метою введення системи композицій було запобігти скороченню населення і поповнити державну скарбницю.

“Конотопські статті” - договір українського козацького уряду з Московією, укладений біля Конотопу 17 червня 1672 р. при обранні гетьмана І.Самойловича. “К.с.” (10 пунктів) повторювали “Глухівські статті” 1669 р. з подальшим обмеженням прав України, зокрема, в царині зовнішньої політики.

Консисторія – спеціальний церковний суд, що був впроваджений в Україні Петром Могилою; унезалежнював православне духовенство від суду католицької верхівки.

Консолідація – така форма систематизації нормативно-правових актів, за якої відбувається об'єднання декількох нормативно-правових актів, діючих в одній і тій самій царині суспільних відносин, в єдиний, зведений нормативно-правовий акт без зміни змісту.

Конституція [< лат. – constitutio - установлення] – основний закон держави, який визначає її державний і суспільний устрій, виборчу систему, принципи організації і діяльності органів державної влади і управління, основні права і обов'язки громадян та ін.

Конституційний проект М.Грушевського - викладений у травні 1905 р. у статті "Конституційне питання і українство в Росії", що була опублікована в "Літературно - науковому віснику", а згодом перекладена на російську мову для загального вжитку в Росії.

Проект Конституції М.Грушевського успадкував традиції розвитку української політико-правової думки XIX ст. і віддзеркалював впливи кирило-мефодіївців, М.Драгоманова та інших, пройнятих ідеєю федералізму. З огляду на цензуру, у статті М.Грушевського відсутні такі терміни, як "демократія" і "федералізм", але їх заміники ("прогресивний", "репрезентативний", "раціональний") повністю передають суть концепції перетворень.

М.Грушевський розділив свою статтю на дві частини. У першій він обговорює політичне становище в Росії, місце українського національного руху в контексті загальноросійському і закликає прихильників національного руху виходити з позицій проповідування обережного культурного українства й зайнятися також політичними справами. У другій частині М.Грушевський спростовує погляди російських лібералів і пропонує свій власний Конституційний проект. Критикуючи принцип П. Струве щодо прямих виборів до центрального всеросійського двохпалатного парламенту, як єдиної структури представницької влади, М.Грушевський детально розробив свій механізм національно–територіальної децентралізації Російської

імперії. Для цього необхідно перенести прямі вибори в обласні (національні) сейми. Делегати з цих сеймів будуть направлені в центральний парламент, який буде формуватися на основі непрямих виборів. Причому М.Грушевський пропонував вибирати депутатів у центральний парламент шляхом вибору окремих членів обласних сеймів за спеціальною формулою: наприклад, одного депутата від 4-х членів обласного сейму.

У проєкті М.Грушевського є пункт про повноваження і юридичну базу самоврядних областей. На його думку, кожна територія з одним мільйоном мешканців певної приналежності повинна мати право самоврядування з власним сеймом. При цьому М.Грушевський зауважував, що більша національна територія має більші повноваження місцевого сейму. Таким чином, на його думку, і Україна з населенням 30 млн. мешканців повинна мати свій власний сейм з ще більшими повноваженнями.

В останній частині статті М.Грушевський обговорює питання місцевого громадського самоврядування, на його думку; російські губернії повинні бути скасовані і їх мало б замінити самоврядування на рівні повітів і волостей.

Отже, Конституційний проєкт М.Грушевського 1905 р. ґрунтується на двох основних принципах: репрезентативний уряд; широка національно - територіальна децентралізація. Національно-територіальні сейми з урядами місцевого самоврядування мали б стати основними складовими частинами держави, а центральний парламент обирали б непрямо і він ділив би повноваження уряду з місцевими властями.

Однак ці конструктивні пропозиції М.Грушевського були практично нездійсненні за умов Російської імперії.

Конституційний проєкт М.Драгоманова - викладений у 1884 р. "Проектъ основаній устава украинскаго общества "Вольный союзъ" - "Вільна спілка". Прагнучи до поєднання ліберальних, демократичних, народницьких і національних ідей, М.Драгоманов проголошував примат людини, її прав і свобод, над державою і суспільством. Саме людина для нього – основа основ соціального устрою, найвища цінність, гарантами прав якої може бути лише

вільна самоврядна асоціація (грумада), а не держава, конфедерація типу швейцарської або федерація за зразком США чи Англії.

Громадянське суспільство, згідно думкам М.Драгоманова, еволюціонує від первісного роду і племені завдяки розуму, сім'ї, матеріальному виробництву, класовій боротьбі, і природним шляхом досягає політичної форми общини.

Держава ж нав'язується людській громаді згори як зовнішнє, штучне, неприродне утворення, а її різновиди пояснюються географічними факторами. Унітарна, суворо централізована держава - це втілення деспотизму, диктатури небагатьох, а організована федерація базується на громадському самоврядування, місцевому самоуправлінні, гарантіях природних прав і свобод людини, суворому обмеженні центрального владування.

Найкраща форма політичного життя асоціації гармонійно розвинених особистостей в Україні - "громадівський соціалізм", "громадівська праця", які "мусять мати українську одєжу".

Головна ідея Конституційного проекту, розробленого М.Драгомановим, - перетворення Російської імперії на децентралізовану федеративну державу, де в землях, які заселені українцями, засновується громада "Вільна спілка", що ставить за мету політичне, економічне і культурне звільнення не лише українського народу, а й "іншоплеменних колоній", які мешкають серед нього.

Драгоманов реально оцінює можливості докорінних змін у тодішній Російській Імперії і пропонує систему не місцевого самоврядування в чистому вигляді, а поєднання самоврядування і певної централізації, виборності та призначення.

В адміністративному плані М.Драгоманов поділяв Російську Імперію на 20 областей і землі козачі.

Територія України при цьому включалася до Київської, Одеської (з Кримом), Харківської областей. Місцеве самоуправління складалося з общинного (сільського і міського), волосного, повітового й обласного і здійснювалося сходами або зібраннями виборних представників, яким підпорядковувалися всі посадові особи, за винятком суддів.

Федеральна законодавча влада зосереджувалась у руках двох дум: Державної думи, члени якої обирались сходами по особливих виборчих округах, і Союзної думи, члени якої обирались волосними

думами, діяли на основі наданих їм наказів і могли в будь-який час змінюватися. Під час перерву засіданнях у державі діяла створена обома думами Наглядова рада.

Передбачалось і створення щось подібного до установчої влади - Державного собору з членів обох дум та гласних, обраних додатково обласними думами у такій кількості, щоб число членів Державної думи і новообраних депутатів дорівнювало кількості членів Державної думи. Зміни основних законів федерації допускалися лише за згодою 2/3 депутатів кожної з дум і за затвердженням Державного собору.

Законодавча влада зосереджувалась у руках Глави держави і призначених ним міністрів, відповідальних перед обома думами. Главою держави міг бути і спадкоємний імператор, і виборний голова Всеросійського державного союзу.

Судова влада дещо перепліталася із законодавчою, бо очолювалася Верховним Судом у складі кримінального департаменту Сенату та Союзної думи. Сенатори призначалися Главою держави довічно за пропозицією Союзної думи.

Багато з ідей М. Драгоманова практично втілювалися у діяльності Центральної Ради, зокрема, пропозиції створення федерації на місці колишньої Російської імперії, національно - культурної автономії українських земель у складі Росії та Австро-Угорщини, національно - персональної автономної меншин, закріплення у Конституції УНР широкого переліку прав і свобод людини й громадянина.

Конституційний проект М. Міхновського - видрукований в першому номері часопису Української Народної партії "Самостійна Україна" (вересень 1905 р.) і мав назву: "Основний закон "Самостійної України" Спілки народу українського". В часопису зазначалося, що проекти основного закону підготовлено групою членів УНП. Враховуючи те, що всі програмні документи партії готувались за активної участі лідера УНР і, водночас, редактора "Самостійної України" М. Міхновського, можна вважати його автором цього Конституційного проекту.

Планувався федеративний державно-адміністративний лад самостійної України, суверенність України, націоналізація землі з

викупом її в українських поміщиків і без викупу у чужих, рівність усіх класів перед законами, особиста свобода, демократичний політичний лад.

"Основний Закон "Самостійної України" створений під значним впливом ідей М.Драгоманова. Однак автора документу не вдовольнив принцип локального самоврядування в межах Російської децентралізованої демократичної держави. В проекті взагалі не згадується Росія, а в основу покладено принцип нової самостійності України, яка обіймає 9 земель: Чорноморська Україна, Слобідська Україна, Степова Україна, Лівобережна Україна, або Гетьманщина, Північна Україна, Полісся, або Гайова Україна, Правобережна Україна, Підгірська Україна, Горова Україна і Понадморська Україна.

Серед прав і свобод українців, гарантованих федерацією українських земель, автор проекту виокремлює: право на громадянство, скасування кастового поділу суспільства, рівноправ'я чоловіків і жінок, недоторканість особи, недопустимість покарання і перебування під вартою без судового вироку протягом 24 год., недоторканість помешкання, свобода совісті, свобода слова, відокремлення церкви від держави, а держави від церкви, вільне розторгнення шлюбу, свобода наукових досліджень, право на освіту, свобода друку, свобода зібрань, свобода утворення спілок, право на звернення до влади з індивідуальними чи колективними петиціями, таємність листування, право на рідну мову за визнання офіційною української, право на звернення до суду, скасування надзвичайних судів.

М. Міхновський підкреслює, що ці права і свободи, як взагалі вся влада, належать українському народові. Він дотримується класичного розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову. Перша, за проектом Конституції, здійснюється двопалатним парламентом, "двома хатами" - Радою представників і Сенатом, які формуються шляхом загальних, прямих, рівних, безпосередніх виборів за обов'язкового і таємного голосування. Активним виборчим правом користуються громадяни чоловічої і жіночої статі, які є членами української громади не менше року, досягли 25-літнього віку, пасивним - ті ж громадяни, які вміють говорити, читати і писати українською і віком до 70 років. Законодавча ініціатива надається обом хатам або будь-якій групі громадян чисельністю понад 25

тис.чол. Депутати і сенатори вважались представниками всього українського народу, а не громад чи земель, переходили на суто професійні засади роботи, не мали права займати посади у виконавчих чи судових органах. Закони ухвалювалися більшістю голосів за наявності більшості депутатів чи сенаторів і за обов'язкового голосування кожного артикулу окремо.

Виконавчу владу М.Міхновський передавав першому громадянину України - Президенту Всеукраїнської спілки, який обирався всім українським народом на 6 років з числа громадян віком понад 35 років і на один строк, призначав і усував міністрів, був верховним головнокомандуючим, оприлюднював і контролював хід виконання законів, мав право дострокового скликання парламенту, амністії, помилування, а за нехтування Конституції підлягав відповідальності перед "народним судом" у складі обох хат та вищого касаційного суду. Міністрами могли бути тільки українці.

Судова влада належить всім судам і суддям. Заборонялося створення будь-яких надзвичайних судових інституцій. Встановлювався обов'язковий суд присяжних. Мирові судді і колегіальні судді першої інстанції мали обиратися місцевими радами на 3 роки, а земельні судді другої інстанції і судді касаційного суду - призначались президентом довічно.

Самоуправління на місцях здійснювалося, за проектом Конституції, виборними земськими і громадськими радами за власними законами. Виконавча місцева влада - відповідні управи і всі урядові посади теж були виключно виборними.

Держава не могла мати постійного війська, і її силові структури складалися з міліції, яку тримала кожна громада на основі закону, котрий мав поновлюватися щорічно. Конституція Міхновського визначала прапор (жовто-блакитний), столицю (Київ).

Вперше в українській конституційній практиці Основний закон чітко визначив низку окремих конституційних законів: про працю, про пресу, про суд присяжних, про фінанси, про судову організацію, про відповідальність міністрів та інших чиновників, про матеріальне утримання депутатів, сенаторів і урядовців, про військо, про шкільну освіту, про кару та цивільну відповідальність.

У конституційному проекті є стаття про націоналізацію землі, проте на відміну від більшовицької соціалізації вона відрізняється

принципом відчуження за викуп та розподілом землі за національною ознакою (чужинці не мали права приватної власності на землю).

Отже, на початку ХХ ст. виразно окреслився консервативно - державницький напрямок політико-правової думки в Україні, який проходив стадію становлення. Це був період революції 1905-1907 рр., період пробудження усіх поневолених царизмом народів Російської Імперії. Саме тоді в одній з статей в газеті "Слобожанщина", яка вийшла в світ в 1906 р. перед думськими виборами і закликала голосувати за українських кандидатів, М.Міхновський стверджував, що здоровий націоналізм, а не космополітизм є основою розвитку духовних сил українського народу. В програмі УНП він писав: "Головна причина нещастя нашої нації - брак націоналізму серед старшого заgonу її. Націоналізм - це велетенська і непоборна сила, яка яскраво почала проявлятися в ХІХ віці. Під її могутнім натиском ламаються непереможні, здається, кайдани, розпадаються великі імперії і з'являються до історичного життя нові народи, що до того часу покійрно несли свої рабські обов'язки супроти чужинців-переможців. Націоналізм єднає, координує сили, жене до боротьби, запалює фанатизмом поневолені нації в їх боротьбі за свободу".

Ідеї М.Міхновського знайшли втілення у державотворчій практиці УНР і сучасної незалежної України. З Основного Закону М.Міхновського УНР, наприклад, запозичила ідею адміністративного поділу України на землі, скасування приватної власності на сільськогосподарські угіддя, станового поділу людей, недоторканості особи, її мешкання, листування, принципи судочинства, відсутності постійного війська і виконання його функції міліцейськими силами, а сучасна Україна – національні кольори прапора, ідеї президентської республіки.

Конституція П.Орлика – угода між П.Орликом і козацькою старшиною, укладена під час виборів Орлика на гетьманство. Точна назва – “Пакти і Конституція прав і вільностей Війська Запорозького”. Основним її пунктом є проголошення незалежності України; наголошувалося, що в Україні повинна бути тільки православна церква.

К. передбачає створення вищого законодавчого органу – Генеральної Ради, яка мала скликатись тричі на рік і складалась із

Генеральної старшини, представників від Запоріжжя та по одному представнику від кожного полку. К. обмежувала права гетьмана: він не мав права самочинно призначати на посади, позбавлявся судової влади, яка передавалась в руки Генерального суду. Без рішення Генеральної Ради гетьман мав право розглядати тільки поточні питання, радячись при цьому з генеральною старшиною.

К. звертала увагу на становище міщан, посполитих і козаків. Гетьман мав стежити за тим, щоб старшина не утискувала “людей убогих”. Скасовувались всі тягарі, що були накладені на селян і козаків та державні монополії.

Отже, за К.Пилипа Орлика Україна мала стати демократичною республікою з виборними законодавчими, виконавчими і судовими органами.

Конфедерація – постійний союз суверенних держав, утворений для досягнення будь-якої спільної (здебільшого, політичної або військової мети).

К. утворює центральні органи, яки мають повноваження, що делеговані ним державами – членами К. Ці органи, як правило, не мають прямої влади над державами, що входять в К.: їх рішення виконуються лише за згодою органів влади відповідної держави. Фінанси К. складаються із внесків держав, що входять до К. К. не має спільної податкової і правової системи. К. або розпадаються (після досягнення мети, задля якої були створені) або перетворюються на федерацію.

Корогва, хорогва – 1) бойовий прапор у військових підрозділах українського козацтва та шляхетської Польщі у XVI-XVIII ст. 2) Військовий підрозділ кінноти (50-120 чол.) у польській армії XVI-XVII ст. 3) Церковне знамено, що використовується у релігійних процесіях.

Коротка редакція “Руської Правди” – найдавніша реакція Руської Правди, підготовлена не пізніше 1054 року.

Складається із “Правди Ярослава” (ст. 1-18), “Правди Ярославичів” (ст. 19-41), “Покону вірного” (ст. 42) і “Уроку мостників” (ст. 43).

Кревська унія (1385 р.) – династична унія Польщі і Литви, яка виникла внаслідок шлюбу великого князя литовського Ягайла і польської королеви Ядвіги. Згідно з К.у., Ягайло отримував польську корону і мусив: 1) перевести Литву на латинську абетку; 2) вжити заходів, щоб повернути втрачені Польщею та Литвою землі; 3) повернути Польщі землі, забрані від неї будь-ким; 4) звільнити полонених (очевидно, поляків); 5) прилучити литовські і руські землі до Корони Польської. В 1389 р. К.У. була скасована і проголошена незалежність Великого князівства Литовського.

Кріпосне право - система феодальної залежності селян, полягала у прикріпленні до землі, підлеглих адміністративній, судовій владі феодала. В Україні склалося у XIII-XIV ст. під впливом польської експансії.

Остаточо оформлене у XVIII ст. урядом Катерини II. Скасоване реформою 1861 р. Формою феодальної експлуатації селян були – оброк, панщина та ін. Пережитки К.П. зберігалися до 1905 р.

Кючук-Кайнарджійський мирний договір 1774 р. – мирний договір, що завершив російсько-турецьку війну 1768-1774 рр. За цим договором Османська імперія залишала за Росією землі між устями Дніпра та Південного Бугу, що забезпечувало Росії вихід до Чорного моря.

Визнавалися незалежність Кримського ханства від Туреччини та протекторат Росії над молдовськими князівствами.

Ланове – державний грошовий поземельний податок у XIV-XVIII ст. в Польщі, Литві та на загарбаних ними українських землях. Одиницею оподаткування був лан. На Лівобережній Україні ланове скасовано 1648, на Правобережній – 1793, в Галичині – 1772р.

Латентний [< лат. – lateŃes (lateŃotis) – невидимий, прихований] – прихований, такий, що не проявляється зовні.

Латенський суверенітет – неповний суверенітет, напісуверенітет (характерний, наприклад, для республік колишнього СРСР).

Люблінська унія (1569 р.) – об’єднання Польщі і Литви в єдину державу Річ Посполиту із спільним королем і великим князем, спільним сеймом, зовнішньою політикою і монетною системою. Велике князівство Литовське зберігало державну автономію, маючи окремі закони, уряд, адміністрацію, суд, військо і фінанси. Державною мовою Князівства залишалась “руська” мова. Українська шляхта зрівнювалась в правах з польською та литовською.

Л.у. закріпила юрисдикцію Речі Посполитої над усією Лівобережною та Правобережною Україною за винятком Буковини (перебувала у складі Молдавії), Закарпаття (Угорщина), Чернігівщини та Сіверщини (Московська Русь).

Магдебурзьке право - феодальне міське право, за яким міста частково звільнялися від центральної адміністрації та влади феодалів і створювали органи самоврядування. Виникло у XIII ст. у м. Магдебурзі (Німеччина). У XIII-XIV ст. поширилося також у Польщі, Литві, Чехії, Білорусі та в Україні. В Україні його дістало в 1339 р. м.Санок Галицько-Волинського князівства, Львову його надано в 1356, Києву - в 1497 р.

У XV-XVII ст. це право дістала більшість міст України. Магдебурзьке право встановлювало порядок виборів, функції органів місцевого самоврядування, суду, купецьких об’єднань, цехів, регулювало питання торгівлі, опіки, спадкування, визначало міру покарання за різні види злочинів тощо.

З поширенням в останній чверті XVIII ст. в Україні загальноросійських законів магдебурзьке право фактично припинило свою дію. Указом від 1831 р. Микола I скасував його по всій території України, крім Києва, де воно зберігалось до 1835 р.

В містах Західної України, які після першого поділу Польщі (1772р.) відійшли до Австрії, магдебурзьке право також деякий час зберігалось. У Львові його застосування припинено 1786 року.

Магістрат - орган міського самоврядування в українських містах, що мали магдебурзьке право. Відав адміністративними, господарчими, фінансовими, поліцейськими та судовими справами. У складі магістрату були війт (очолював магістрат), бурмистри

(помічники), райці (радники) і лавники (засідателі), що обиралися з представників верхівки міського населення.

В Західній Україні М. існували з 50-х років XIV до 80-х років XVIII ст. В містах Правобережної України магістрати виникли в XV-XVII ст., а Лівобережжя - у першій половині XVII ст. У Слобідській Україні їх встановлено у 1727 р. У 1785 р. на Лівобережній Україні зі створенням міських дум у магістратів залишилися переважно судові функції.

В ході здійснення судової реформи в Росії в 60-х роках XIX ст. повсюдно в містах України магістрат було поступово ліквідовано.

Малоросійська колегія - центральний орган державного управління Російської держави у справах Лівобережної України, утворений за указом Петра I 1722 р. Малоросійська колегія повинна була здійснювати нагляд за діяльністю гетьмана та козацької старшини. Містилась у Глухові. Скасована 1727 р., поновлена 1764 р. для остаточного знищення залишків самоуправління, автономії України.

Ліквідована 1786 р., коли на Україну було поширено систему адміністративного управління Російської держави.

Малоросійський приказ - один з центральних органів державного управління Московської держави, що відав справами Лівобережної України. Його діяльність була спрямована на обмеження автономії України, знищення її організаційних форм, встановлення єдиної для всієї країни системи органів державної влади.

Створений 1663 р. (до цього з 1657 р. стосунки з Україною підтримувалися через Посольський приказ), підпорядковувався Посольському приказу. Виконував адміністративні, військові і судові функції. Санкціонував вибори нових гетьманів та козацької старшини. Здійснював безпосереднє керівництво московськими воєводами в українських містах, контроль за діяльністю духівництва православної церкви тощо.

Ліквідований 1722 р. у зв'язку зі створенням Малоросійської колегії.

Маніфест – 1) Урочисте письмове звернення верховної влади до населення з приводу важливих політичних подій або прийняття важливих законів.

2) Письмове звернення політичних партій, громадських організацій і рухів з викладом своїх програм, поглядів тощо.

Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради - акт Ради Народних Комісарів, підписаний В.Леніним і М.Троцьким, надісланий в середині грудня 1917 р. українському урядові.

Цим документом Раднарком визнавав Українську Народну Республіку, а до Центральної Ради висував ряд вимог, які були грубим втручанням у внутрішні справи України (наприклад пропустити війська Росії на Дон для боротьби з генералом Каледіним через Харків і Донбас - територію України, припинити роззброєння збільшовизованих полків).

У разі незадовільної відповіді на ультиматум протягом 48 годин Раднарком вважатиме Центральну Раду в стані відкритої боротьби проти радянської влади в Росії і в Україні.

У відповідь на цей ультиматум Генеральний Секретаріат Центральної Ради надіслав Раднаркомові РРФСР ноту, підписану В.Винниченком і С.Петлюрою, в якій зазначалося, що неможливо одночасно визнавати право на самовизначення і в той же час грубо посягнути на це право нав'язуванням своїх форм політичного устрою, що роззброєні червоні солдати дістали можливість безперешкодного проїзду у межі власної держави, що Генеральний Секретаріат не хоче братовбивчої війни і всіяко уникає кривавих засобів у вирішенні політичних і державних питань.

Незабаром розпочнеться перший збройний похід Червоної Армії в Україну. Стануть можливими і трагічні події під Крутами.

Мечник – особа при княжому дворі, приналежна до молодшої дружини. М. разом з дітськими виконували деякі судові функції, наприклад, брали участь при покаранні залізом. В Речі Посполитій М. – особа з почету короля, великого князя, яка несла перед ним меч. Коронний і литовський М. керували також військовим судочинством, згодом це було почесне звання.

Мир – загальні збори домохазяїв общини під керівництвом старости – виборного начальника общини.

Митники – чиновники, які збирали торгові мита і слідкували за дотриманням правил торгівлі.

Митрополит – 1) Другий після патріарха сан у православній церкві. 2) Вище звання православних і католицьких єпископів.

Міста – поселення замкненого типу, з особливими (міськими) правами, з більшою кількістю мешканців, зайнятих – у протилежність до хліборобського сільського оточення – головним чином у ремісничо-промисловому виробництві, в торгівлі й транспорті, а також – в адміністрації та різного роду культурних і суспільних установах, і лише в малих М. – в сільському господарстві. М. є господарським, культурним і адміністративним центром для навколишнього району.

Міста-поліси - в античну добу грецькі міста-держави, що мали суверенітет і ознаки держави. Переважна більшість М.-п. мала республіканську форму правління.

До складу М.-п. входили власне територія міста і приміська зона.

Монархізм – прихильність до монархічної форми правління; намагання встановити монархічну форму правління.

В II пол. XVII – поч.XVIII ст. в Україні М. проявлявся в прагненні гетьманів правити без Генеральної Ради та в намірах деяких гетьманів (Б.Хмельницького, Д.Многогрішного, І.Самойловича, І.Мазепи) встановити спадковість їхньої посади.

Московські статті – україно-російський договір, укладений гетьманом І.Брюховецьким 11 жовтня 1665 р. в Москві з урядом Олексія Михайловича. Згідно М.с. безпосереднє управління військово-адміністративним і фінансово-господарським життям України передавалося в руки царських воєвод, за винятком лише козацького стану; збільшувалася кількість російських військ у Києві,

Чернігові, Переяславі, Ніжині, де вони перебували на підставі Переяславських статей 1659 р., їх утримання покладалося на українську сторону. Також до українських найкрупніших міст вводилися російські військові залоги. Збирання податків з українського населення покладалося на царську адміністрацію, а зібрані кошти залучалися до царської скарбниці. Українська православна церква підпорядковувалася московському патріархові. М.с. викликали велике обурення в Україні, спричинили подальше падіння авторитету Брюховецького і стали однією з головних причин антимосковського повстання 1886 р.

В 1669 р. М.с. були денонсовані.

Москвофільство – суспільно-політична течія в Галичині, на Буковині та Закарпатті у II-й половині XIX – на поч. XX ст., що ставила метою приєднання Західної України до царської Росії.

Грунтувалася на концепції слов'янофільства, викликаній бажанням українців вирватись з-під влади Австро-Угорщини. М.пропагандували “єдину, неділиму російську народність”, стверджували про етнічну тотожність росіян, українців та галицьких русинів, заперечували існування окремої української нації, а, отже, в перспективі – незалежної української держави.

Мостник – княжий чиновник, урядник, керуючий будівництвом дерев'яних мостів.

Народний секретаріат - виконавчий орган Тимчасового ЦВК Рад України. Сформований у Харкові 17 (30) грудня 1917 р. російськими і місцевими більшовиками як український радянський уряд на протигагу до Української Центральної Ради та Генерального Секретаріату УНР. Складався з 12 секретарів: торгівлі і промисловості (Артем - Ф.Сергеєв), фінансів (В.Ауссем), внутрішніх справ (Є.Бош), міжнародних справ (С.Бакинський), народної освіти (В.Затонський), продовольчих справ (Є.Лугановський), судових справ (В.Люксембург), у справі праці (М.Скрипник), земельних справ (Є.Терлецький), у військових справах (В.Шахрай). Пізніше до складу Народного Секретаріату увійшли: Я.Мартьянов, І.Кулик, Ю.Коцюбинський.

Протягом деякого часу уряд не мав голови, і засідання Народного Секретаріату вела Є.Бош. Народний Секретаріат перебував у Харкові (грудень 1917 - січень 1918р.), Києві (лютий 1918 р.), Полтаві і Катеринославі (березень 1918 р.), Таганрозі (квітень 1918 р.). Влада його була малоефективною і маловпливовою.

В березні 1918 р. на Другому Всеукраїнському з'їзді Рад Україна проголошувалася незалежною від Росії радянською республікою та було проведено реорганізацію Народного Секретаріату. Головою став М.Скрипник. 7 березня 1918 р. було введено В.Антонова-Овсієнка як Секретаря військових справ і Верховного головнокомандуючого військами УНР. Змістом всього існування Народного Секретаріату як окремого радянського уряду було, насамперед, намагання Раднаркому легітимізувати пряму агресію більшовицької Росії проти Української Народної Республіки.

Народний Секретаріат існував до 18 квітня 1918 р., коли ЦВК Рад України і Народний Секретаріат було реорганізовано у Всеукраїнське бюро для керівництва повстанською боротьбою проти німецьких окупантів (існувало до липня 1918 р.)

Народовці – діячі культурницького, згодом політичного руху, що виник на початку 60-х років XIX ст. серед української інтелігенції в Галичині на противагу рухові москвофілів. Н. сповідували традиції національного відродження в дусі демократизму 30-40-х рр., пропагували живу народну мову в літературі та школі. Вели непримиренну боротьбу з москвофілами.

"Начерки Конституції Республіки" Г.Андрузького – проект Конституції (два перші проекти написані в 1846 - 1847 рр.) одним із членів Кирило - Мефодіївського товариства, 20-річним студентом юридичного факультету Київського університету св. Володимира, Георгія Андрузького, який передбачав створення федерації слов'янських країн - Слов'янських Сполучених Штатів (без Росії). "Начерки..." були вилучені у в Г.Андрузького під час обшуку вже на засланні в Петрозаводську (березень 1850 р.). Всі варіанти проектів були написані під впливом Т.Шевченка і М.Гулака. На засіданнях Братства відстоював ідею відновлення незалежної української держави - Гетьманщини.

У "Начерках" особлива увага приділена питанням місцевого самоврядування, структурі й роботі державного апарату майбутньої федерації. Документ визначає особливості функціонування общини як основи суспільного життя, описує механізм діяльності округу, області, штату.

Подальша доля Г.Андрузького невідома.

Норманська теорія – висунута в XVIII ст. німецьким вченими Байером, Міллером і Шльоцером.

Стверджує, ніби держава у східних слов'ян сформувалася не внаслідок їхнього внутрішнього самостійного, соціально-економічного розвитку, а була створена пришельцями із Скандинавії – “норманськими” або “варязькими” князями. Була розгромлена М.Ломоносовим, М.Грушевським та ін.

В подальшому розвитку Н.т. перетворилась в антислов'янську політичну доктрину.

Незважаючи на обгрунтовані докази наукової неспроможності Н.т., вона відроджується в деяких країнах у вигляді неонорманізму.

Нотаріат – [лат. – від notarius - писар] – система нотаріальних контор, органів, спеціально призначених для посвідчення різного роду юридичних актів (договорів, заповітів, довіреностей тощо) і засвідчення істинності підписів на документах, а також копій з них.

Община – виробниче і громадське об'єднання людей, що характеризується спільною власністю на засоби виробництва і повним або частковим самоврядуванням. Іноді те саме, що й громада. Виникла за первісно-общинного ладу. За Київської Русі існувала давньослов'янська О.

Відомі родова О., сільська (сусідська, поземельна О.), сімейна О. Згідно з селянською реформою 1861 р. О. та її виборчі органи були нижчою ланкою адміністративного управління в селі.

О. ліквідовано на початку XX ст. в процесі здійснення столипінської аграрної реформи.

Ознаки держави – 1) держава має установи, єдину територіальну організацію політичної влади в масштабі всієї країни,

усталені кордони, фінанси, органи управління, військо, гроші, митну справу, податки та ін.

2) Д. – це особлива організація політичної влади, яка має в розпорядженні спеціальний апарат (механізм) управління суспільством для забезпечення його нормальної життєдіяльності.

3) Д. організує суспільне життя на правових засадах.

4) Д. є суверенною організацією влади.

“Ординація війська Запорізького реєстрового” 1638 р. – документ, що був виданий польським урядом внаслідок селянсько-козацьких повстань 1637-1638 рр. і мав на меті скасувати здобуті реєстровими козаками привілеї та права.

У відповідності з “О.в.З.р.” верховне керівництво реєстровим козацтвом належало коронному гетьману. Військова і судова влада зосереджувалась в руках старшого комісара, що обирався сеймом за пропозицією коронних гетьманів і мав бути шляхтичем.

Комісару були підпорядковані осавули, полковники і сотники. Осавули і полковники призначались польськими властями з шляхтичів, які мали досвід у військовій справі. Сотники і отамани обирались з числа козаків, які мали заслуги перед урядом Речі Посполитої. Реєстр складався із 6000 чоловік і поділявся на 6 полків.

Основні типи держав - в сучасній юридичній науці існують два підходи до типології держав: цивілізаційний і формаційний.

Базуючись на різних підходах до поняття цивілізації, можна виділити такі види цивілізацій і відповідних до них типів держав:

східні, західні, змішані;

давні, середньовічні і сучасні;

селянські, промислові і науково-технічні;

доіндустріальні, індустріальні і постіндустріальні;

локальні, особливі і сучасні.

Згідно з формаційним підходом розрізняються такі типи держав:

східний тип держави;

рабовласницька держава;

феодальна держава;

буржуазна держава;

соціалістична держава.

Основні форми держав. Під формою держави розуміють організацію державної влади і її устрій. Форма держави складається із трьох основних елементів:

- форми (державного) правління;
- форми (державного) устрою;
- форми (державного, політичного) режиму.

За формою правління держави поділяються на монархії і республіки.

За формою державного устрою розрізняють федерації, конфедерації, унітарні держави.

Політичний режим характеризується як демократичний або антидемократичний.

Отаманщина – режим політичної влади (1919-1921 рр.), встановлений отаманом Балбачаном – на Харківщині, Полтавщині, Катеринославщині, Ангелом – на Чернігівщині, Григор'євим – на півдні України, Нестором Махном – в Гуляй-Полі, Шепелем – на Поділлі, Зеленим (Терпилом) – на півдні Київщині та ін. Ця влада нерідко змінювала орієнтацію: то ставала на бік УНР (пізніше Директорії), то підтримувала більшовиків.

О. послабила Україну, об'єктивно сприяла поразці Української революції і втрати Україною державності.

Отчичі – категорія селян в Україні, Росії, феодальній Литві XV-XVI ст., предків яких феодали закріпачили. Посилюючи експлуатацію селянства, феодали прагнули обернути селян “похожих”, тобто тих, що були феодально залежними, але зберігали право переходу від одного феодала до іншого, в “непохожих”, отчичів, тобто в кріпаків, позбавлених цього права.

Паланка - адміністративно-територіальна одиниця (округ) в Новій Січі (1734-1775). Напередодні ліквідації Нової Січі було 8 паланок. Населення паланки за своїм соціальним станом поділялося на козаків і посполитих (селян). На чолі паланки стояв призначуваний Кошем полковник з військово-адміністративними та судовими функціями.

Паланкова старшина - орган управління паланкою (див.); на чолі П.с. стояв полковник. Здійснювала адміністративну, військову, судову і фінансову владу в паланці.

Пани-Рада - орган центрального управління, Рада при князі в Великому князівстві Литовському, що значною мірою обмежувала верховну владу. Складалась із магнатів і верхівки духовенства. За привілеєм 1492 р. до компетенції Пани-Рада належали питання війни і миру, оподаткування, зносини з іноземними державами, законодавство.

З утворенням Великого вільного сейму князівства Пани-Рада увійшли в нього як верхня палата.

Переяславські статті Ю.Хмельницького - угода, підписана в 1659 р. між представником Москви кн.Трубецьким і гетьманом Юрієм Хмельницьким. Являла собою підроблений варіант Березневих статей. За II Переяславськими статтями, московські залоги розташовувались в усіх найкрупніших містах України, козакам заборонялося вести війну і вступати в зовнішні зносини з іноземними державами без дозволу царя; заборонялося самостійно, без схвалення Москви, обирати гетьмана, генеральну старшину і полковників.

Переяславсько-Московська угода 1654 р. - між російським царським урядом і українським урядом, козацькою старшиною, умови якої містилися у "Статтях" Б.Хмельницького від 31 березня 1654 р. (див.) та "Жалуваній грамоті" царя гетьманові та війську Запорозькому від 6 квітня 1654 р.

Угода оформлювала створення своєрідної конфедерації, спрямованої проти зовнішнього ворога. Розірвана у вересні 1658 р. козацькою Україною, розчарованою у своїх надіях досягти в конфедеративному союзі з Росією возз'єднання українських етнічних земель у межах національної держави.

Оригінал до нас не дійшов.

Пернач - вид булави. В Україні в XVII-XVIII ст. – головний атрибут полковницької влади. Являв собою коротку палицю з позолоченою головкою і шістьма персями на кінці.

Печатник (канцлер) - в Галицько-Волинському князівстві - зберігач князівської печатки. Складав тексти грамот або керував роботами за їхнім складанням, засвідчував князівські документи. Також зберігав князівські грамоти і інші державні документи великого значення, відповідав за їхню доставку на місце. Деякі джерела свідчать, що канцлер керував князівською канцелярією.

Підкоморський суд - становий шляхетський суд, який розглядав земельні суперечки. В Польщі існував з XIV ст., у Литовсько-Руській державі впроваджений II Статутом Великого князівства Литовського (1566р.).

Полк - військова і адміністративно-територіальна одиниця в Україні в II-й половині XVII-XVIII ст. Полк поділявся на сотні.

Полюддя - в IX-X століттях - щорічний об'їзд київським князем своєї підвладної території, збір данини, "сбор одежд" (вірогідно, хутра) і збування зібраних цінностей вниз по Дніпру, Дону у Візантію та землі Арабського Халіфату.

Полюддя стало перехідною формою до класового суспільства, до державності у східних слов'ян.

Потік і пограбування - вища міра покарання за "Руською Правдою". Призначалась в трьох випадках:

за вбивство в розбої;

підпал;

крадіжку коней.

Покарання включало конфіскацію майна і видачу злочинця (разом із родиною) "головою", тобто в холопство.

Похідна старшина - адміністративне і військове керівництво козацького війська. Поділялося на полкову й сотенну.

Під час військових походів обозний, осавули та хорунжі очолювали окремі козацькі загони. Сотенна старшина була зменшеною копією полкової, повторюючи її склад та обов'язки, за винятком судді, функцію якого виконував сам сотник.

Право - система загальнообов'язкових правил поведінки, які встановлюються і охороняються державою, виражають загальні і індивідуальні інтереси населення та виступають державним регулятором суспільних відносин.

Прапор державний - офіційна емблема держави, символ її суверенітету. Являє собою полотнище певного кольору чи поєднання кольорів, часто з певним зображенням, прикріплене до держална чи шнура.

Прапор державний України є прямокутне полотнище, яке складається з двох рівношироких смуг: верхньої - синього кольору, нижньої - жовтого кольору, із зображенням тризуба золоті барви у верхній частині.

Кольори державного прапора України символізують досягнуті лани і небо над ними. Ця символіка склалася в Україні ще за часів Київської Русі.

Державний прапор України визначено Конституцією України, прийнятою Верховною Радою 26.06.1996 р. В ній подано і опис державного прапора України.

Президент - глава держави у країнах з республіканською формою правління. Обирається на певний строк. Має право законодавчої ініціативи, володіє особливими повноваженнями на випадок надзвичайних обставин; діє поряд і нарівні з парламентом і певною мірою не залежить від нього, очолює виконавчу владу. Він є верховним головнокомандуючим збройними силами країни. У судовій владі президент може бути наділений правом амністії та помилування, у міжнародних відносинах - правом проводити міжнародні переговори, укладати міжнародні угоди.

Першим президентом Української Народної Республіки був М. С. Грушевський (обраний в квітні 1918 р.). Президент Української Національної Ради Західноукраїнської Народної Республіки був Є.Петрушевич (обраний у 1918 р.). Президентом Карпатської України (республіки) на початку 1939 р. було обрано А.Волошина.

У 1991 р. Президентом незалежної України було обрано Л.М.Кравчука, у 1997 р. Президентом України обрано на 5 років Л.Д.Кучму.

Привілеї загальноземські - жалувані грамоти великих князів Литовських окремим верствам населення. Видавались з 1387 року. Більшість привілеїв загальноземських стосувалась шляхти. Шляхта одержала ряд особистих прав і свобод (право вільного одруження, виїзду за кордон, спадкування нерухомості дочками і вдовами, тощо). Привілеї загальноземські встановили для шляхти принципи одноособової відповідальності за злочин, презумпції невинності, гласності судового процесу. За привілеями загальноземськими шляхтича можна було позбавити майна, заарештувати тільки за справедливим рішенням суду.

Привілеї загальноземські надавались до впровадження єдиного державного кодексу - I Статуту Великого князівства Литовського 1529 р.

Привілеї обласні - жалувані грамоти великих князів литовських, що надавались окремим землям в XIV-XV ст. і визначали відношення між землями і центральною владою. Оскільки єдиного писаного права в державі не існувало, привілеї обласні санкціонували місцеве звичаєве право.

З українських земель привілеї обласні отримали землі Волинська і Київська.

Проект Конституції УНР О. Ейхельмана - опублікований у 1921 р. в Тарнові під назвою "Проект Конституції основ державних законів УНР". Професор, декан юридичного факультету Київського університету, товариш міністра закордонних справ за доби Центральної Ради, Гетьманату і Директорії, О. Ейхельман 2 липня 1920 р. наказом голови Директорії був призначений членом комісії О.Саліковського, яка готувала проекти законів " Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в УНР та "Державну народну раду", 30 серпня - членом комісії А.Ніковського з розробки проекту Конституції УНР.

У вересні 1920 р. він подав до комісії власний проект Основного закону, над яким працював майже 3 роки. Українською мовою рукопис переклав міністр внутрішніх справ УНР М.Литовицький, термінологічну допомогу авторові надали колишній генеральний секретар юстиції УНР В.Садовський та сенатор Г.Шиянов.

Головними підвалинами проекту були принципи народного суверенітету і принцип федералізму. Перший втілювався у прагненні застосувати референдум і для змін у Конституції, і для вирішення питань звичайного законодавства, і навіть для ухвал у сфері виконавчої влади. Все це застосовувалося на цілком прогресивному гаслі автора проекту: "Держава для народу. Народ - початок фундаменту. Держава - завершення для нього". Влада при цьому поділялася фактично не на 3 класичні, а на 5 гілок: 1) зверхня, установча; 2) законодавча; 3) виконавча; 4) судова; 5) контрольна.

Для здійснення установчої влади О.Ейхельман допускав кожного громадянина УНР, що досяг 25 років і живе на власні засоби. Наслідки референдуму підраховувалися протягом тижня після народного голосування і негайно набирали чинності.

Вищим законодавчим органом УНР, за О.Ейхельманом, вважався Федерально - державний парламент з двох палат: Земської державної палати і Федерально-державної ради, яка обиралась на 4 роки всенародним, таємним голосуванням на пропорційній основі представництва.

Вищою особою у виконавчій владі вважався обраний на 6 років на спільному зібранні обох палат парламенту і членів Федерально-державного суду $\frac{3}{4}$ голосів присутніх Федерально-державний голова. Ним міг стати громадянин УНР, християнин, українець, що мешкав в Україні не менше 5 років, віком 40 років і більше. Голові надавалися досить широкі повноваження: догляд за виконанням законів з боку виконавчої влади, забезпечення зовнішньої та внутрішньої безпеки країни і затвердження вищих цивільних та військових урядовців, керівництво збройними силами у мирний час, питання помилування, нагородження.

Питання центрального державного управління перебували у компетенції Федерально-державного уряду. Кількість міністерств визначалася, на думку О.Ейхельмана, окремим законом.

Вищим органом судової влади мав бути Федерально-державний суд, половину складу якого обирало Об'єднане зібрання палат Федерально-державного парламенту з числа кандидатів, яких вносять земельні парламенти, $\frac{2}{6}$ - з числа кандидатів, внесених самими палатами, а $\frac{1}{6}$ - призначав Федерально-державний голова.

Контрольна влада, головним чином у вигляді ревізування фінансової діяльності, покладалася на Федерально-державний контроль.

Федеративний принцип державного устрою втілювався автором проекту Конституції у прагненні поділити Україну на самостійні політичні одиниці - землі (їх кількість і назви визначені не були) і наданні автономії повітам і громадам.

В школах, що удержуються коштами національних меншостей, обов'язково повинне провадитися навчання української мови, як шкільної дисципліни, а також навчання українознавства (історії, географії, статистики та природознавства України) в обсягові, що буде визначений для відповідних шкіл федеральним законом".

Громадянин, який не володів українською мовою, за бажанням навіть усного звернення до державної установи, повинен був вести туди власного перекладача (параграф 316). Про службу Божу, яка правиться не українською мовою, треба було попереджувати державну міліцію за 3 доби (параграф 318). На мітингах і зібраннях потрібно було виголошувати промови тільки українською мовою.

Мабуть, головним досягненням проекту Конституції О.Ейхельмана було суттєве обмеження влади Голови держави. Хоч проект професора О.Ейхельмана комісією А.Ніковського щодо вироблення Конституції УНР був відкинтий, проте деякі із сформульованих ним положень використовувались Всеукраїнською Національною Радою під час доопрацювання "Основного державного закону Української Народної Республіки", який визнавався за основу, а також у діючих законах "Про тимчасове верховне управління і порядок законодавства в УНР" та "Про Державну Народну Раду УНР".

З наукової точки зору, проект являє собою цінність як пам'ятка національної політико-правової думки.

Прокуратура [< лат. - від фр. procureur, лат. procurare піклуватись] - орган державної влади, до функцій якого належить нагляд за виконанням законів, притягнення до суду їх порушників, підтримка звинувачення в суді, а також представництво інтересів держави в суді при розгляді судових справ.

Пуд - міра ваги, дорівнює 16 кг.

П'ядь - давня міра довжини у східнослов'янських народів, що дорівнювала відстані між кінцями розтягнутих великого і вказівного пальців, становила чверть аршина (17,78 см).

Рекрутчина (рекрутська повинність) - система комплектування російської регулярної армії в XVIII -XIX ст. Впроваджена указом 1705 р. Рекрутчині підлягали всі податні стани. Набирання (бранка) до армії кріпаків звільнювало їх від кріпацтва. Дворянство звільнювалось від рекрутчини і служило в армії на інших засадах.

Термін служби спочатку був довічним, з 1793 р.- 25 років, з 1834 - 20 років.

Кандидатури рекрутів визначались міською або селянською общиною, але для кріпаків повністю залежали від волі пана.

В 1874 р. рекрутчину було замінено загальною військовою повинністю.

Рецепція – повне запозичення чужого документу. Наприклад, перша конституція УСРР була повним повтором (копією) конституції радянської Росії 1919 р.

Ризький договір 1921 р. - мирний договір, підписаний 18 березня 1921 р. у Ризі Польщею, з одного боку, і РСФСР та УРСР - з другого, згідно з яким сторони зобов'язались припинити будь-які військові дії. Було анульовано Варшавський договір між Польщею та урядом УНР від 22 квітня 1920 р., встановлено новий кордон, за яким західноукраїнські і західнобілоруські землі відійшли до Польщі.

Ще 12 жовтня 1920 р. в Ризі між польською і радянською сторонами було досягнуто домовленості про перемир'я з 19 жовтня по 9 листопада 1920 р. Завершивши вигідну для себе війну з Радянською Росією (не без допомоги українських військ), польський уряд всупереч Варшавському договору, залишив армію УНР напризволяще. 21 листопада 1920 р. армія УНР після оборонних боїв відступила за Збруч і була інтернована польськими військами.

Поляки хитрощами не допустили делегації УНР до участі в переговорах. Польща в обмін на територіальні поступки, аналогічні

тим, які мали місце у Варшавській угоді, визнала УСРР і зобов'язалася заборонити перебування на своїй території всіх антибільшовицьких організацій, включно з урядом УНР.

Польща і більшовицька Москва поділились українськими землями, як в Андрусові 1667 р.

У 7 пункті Ризького договору говориться: "Росія та Україна, згідно з принципами рівності прав для всіх національностей, забезпечують полякам, що живуть у Росії, Україні та Білорусі, всі права і гарантують вільний розвиток культури, мови і практики релігійних обрядів. З свого боку Польща забезпечить такі самі права особам російської, української та білоруської національності, що житимуть у Польщі.

1. Особи польської національності в Росії, Україні і Білорусі мають право в рамках внутрішнього законодавства плекати рідну мову, організувати і утримувати свої школи, розвивати свою власну культуру і з тією метою заснувати товариства і братства. Особи ж російської, української і білоруської національності в Польщі користуватимуться такими самими правами в рамках внутрішнього законодавства.

2. Обидві заінтересовані сторони взаємно зобов'язуються стримуватися від прямого чи непрямого втручання в організацію і справи Церкви і релігійних інституцій, існуючих на території другого партнера.

3. Церкви і релігійні організації, до яких належать особи польської національності в Росії, Україні і Білорусі, мають право в рамках внутрішнього законодавства незалежно організувати свої внутрішні церковні справи... Особи російської, української і білоруської національності матимуть такі самі права в Польщі".

На жаль, жодна з тих постанов не була виконана ні польським, ні більшовицьким партнером.

Ризький мирний договір поклав край добі УНР, боротьба за яку тривала 4 роки. Але доля Галичини ще не була остаточно вирішена. Новий кордон по Збручу 15 березня 1923 р. затвердила Рада Амбасадорів у Парижі. Посли держав Антанти ухвалили прилучити Галичину до Польщі з умовою надання їй автономних прав. Рішення країн Заходу остаточно розв'язало руки окупаційній владі для

широкого наступу на культуру, національні та соціальні права українського населення краю.

Розширена редакція "Руської Правди" - виникла не раніше 1113 року. Пов'язана з іменем Володимира Мономаха; поділяється на Суд Ярослава (ст.1-52) і Устав Володимира Мономаха (ст.53-121).

"Руська Правда" - перша писана пам'ятка звичаєвого права Київської Русі. Збереглася у трьох редакціях: короткій, поширеній і скороченій (див.)

В основі "Руської Правди" лежать правові норми часів панування родоплемінного устрою: "Закон Руський" (див.) і "Устав земляний" (к. X ст.).

"Руська Правда" відіграла важливу роль у соціально-економічному розвитку суспільства, поступі державності і складанні державного управління.

Сейм (сойм) Речі Посполитої - орган станового представництва держави. Складався із трьох частин: король, Сенат, Посольська ізба.

Король обирався сеймом. У здійсненні влади повинен був керуватись "Генріковими артикулами" (див.)

Сенат складався із 16 магнатів і католицьких ієрархів. Контролював діяльність короля.

Посольська ізба складалась із депутатів від земель держави. Литовці, оскільки були в меншості, практикували попередні збори, де виробляли єдину тактику поведінки на майбутньому Сеймі.

Рішення Сеймом приймалися виключно одностайно, кожен член Сейму мав право "Liberum veto", тобто заборони на прийняття рішення.

Система кормління - утримання княжих чиновників, урядників на місцях шляхом поборів з місцевого населення.

Система права - це його внутрішня побудова, яка виражається в єдності і узгодженні діючих в державі правових норм і разом з тим в поділі права на відносно самостійні частини.

Скорочена редакція "Руської Правди" - складена в XV столітті із переробленої Поширеної редакції.

Служиле боярство - виникло внаслідок конфіскації галицькими князями земель старого боярства (див. Галицькі бояри); основою місця і ролі в Галицько-Волинському князівстві для служилого боярства була військова служба князю.

Смерди - в IX-XII ст. – вільні селяни-общинники. Мали свою ріллю і своє господарство.

Смерди жили общинами, які носили назву "верви", або "погоста".

Пізніше смердами стали називати всіх феодално залежних селян.

Тоталітаризм - форма правління, режим політичної влади, який здійснює:

всеосяжний (тотальний) контроль над суспільством і кожним членом суспільства зокрема;

єдину, планову систему господарювання;

єдину, обов'язкову для всіх і кожного ідеологію.

На чолі стоять, як правило, харизматичні лідери, які прагнуть на роль "поводирів", "вождів", "батьків" того чи іншого суспільства (народу).

Соборність України - об'єднаність, цілісність, неподільність суспільства й держави в Україні.

Термін "соборність" у загальному розумінні означає єднання людей на основі толерантності, свободи, демократії, віротерпимості й культури в широкому розумінні цього слова, тобто культури політичної, моральної, правової, релігійної.

Соборність України має кілька вимірів: соборність її землі; державності; громадськості та ін. Про соборність України так чи інакше писали і мріяли, а також боролися за неї Б.Хмельницький, Т.Шевченко, І.Франко, В.Липинський, М.Драгоманов, М.Міхновський, М.Грушевський, В.Винниченко, С.Петлюра, Є.Коновалець, С.Бандера, Я.Стецько.

Соборність землі України - це духовне єднання всіх територій, які історично належали нашому народові, єдність і цілісність загальної території України, недоторканість її кордонів.

Соборність української державності означає, що Україна прагне мати свою єдину національну державу, яку створює сам народ як вільну, суверенну, демократичну, правову і соціальну. Цьому прагненню служить концепція побудови Української Самостійної Соборної Держави. Тільки така держава здатна бути дійсно соборною.

Громадянська соборність - це єднання всіх громадян України незалежно від соціально-класової, етнічної й духовно-культурної належності, активна участь усіх верств населення і політичних сил у розбудові громадянського суспільства, це відновлення історичної справедливості щодо репресованих народів; це утвердження патріотизму всіх громадян як любові до рідної землі, до Матері-Батьківщини та здатності її збагачувати й захищати.

Сотня - 1) адміністративно-територіальна та військова одиниця на Лівобережній та Слобідській Україні в II-й пол. XVII - XVIII ст.

Складова частина полку. Охоплювала територію 10 і більше сіл.

2) Військова одиниця в козачих військах дореволюційної Росії, що дорівнювала ескадронові або роті.

Становий суд (XV-XVIII ст.) - передбачав підсудність верств населення різним судам в залежності від станової приналежності особи (див., напр., "Підкоморські суди", "Вотчинні суди", "Консistorія").

"Старостинські артикули" - найбільш тяжкі кримінальні злочини, що підлягали суду воеводи або старости (звідси назва). Традиційно до них відносили вбивство в розбої, покалічення шляхтича, насильство над жінкою і підпал.

Старшинська Рада - орган державного управління Гетьманщини, до складу якого входила генеральна старшина (генеральний обозний, генеральний суддя, генеральний писар, генеральний підскарбій, генеральний осавул, генеральний хорунжий, генеральний бунчужний).

Політична роль Старшинської Ради особливо зросла в період гетьманства К.Розумовського (1750 - 1764 рр.), коли фактично перестала діяти загальновійськова козацька рада і її компетенція перейшла остаточно до Старшинської Ради.

Статути Великого князівства Литовського - кодекси права Великого Князівства Литовського 1529, 1566 і 1588 років.

Увібрали основні положення державного, цивільного, сімейного, кримінального і процесуального права князівства.

Джерелами Статуту Великого Князівства Литовського були звичаєве литовське, білоруське, українське право, відповідна місцева судова практика, "Руська Правда", польські судєбники та кодекси інших держав.

Статути Великого Князівства Литовського декларували рівність громадян незалежно від соціального стану і походження, віротерпимість, відповідальність суддів перед законом, заборону перетворювати вільних людей на рабів і т. ін. Водночас запроваджували привілеї князів, магнатів та шляхти, в т.ч. і право закріпачення селян. III Статут основним збірником права в Україні з XVI до 40-х років XIX ст.

Стольник - посадова особа в епоху раннього феодалізму; в обов'язки стольника входила організація постачання князівського двору продуктами.

Відповідав за своєчасне надходження доходів із князівських земельних володінь.

Судєбник Казимира IV - перший кодекс норм кримінального права та судочинства Великого князівства Литовського, Руського, Жемойтського, виданий 29 лютого 1468 р. у Вільно. Базувався на положеннях "Руської Правди", великокнязівських привілеях, уставах, ухвалах та звичаєвому праві литовських, білоруських і українських земель. Містив 25 статей, 16 з них присвячено "татєбі" - крадіжці. Закріпив право вотчинного суду (див.), принцип одноособової відповідальності за злочин.

Діяв до виходу I Литовського Статуту 1529 р.

Теорія М.Погодіна - великодержавна, шовіністична теорія російського історика ХІХ ст., згідно з якою всі народи поділяються на тих, що здатні утворити державність (напр., російський), і на тих, що не здатні на це (напр., фінський), - недержавницькі. Теорія виправдовувала колоніальну політику Росії щодо народів, які входили до її складу.

За концепцією М.Погодіна, українці - це вихідці з Галичини та Волині після монголо-татарської навали, які заселили землі, на яких раніше проживали росіяни, що емігрували на північ. Українці, мовляв, не є державним народом.

Тризуб - емблема, основний елемент герба України. Відомий серед народів Сходу і Середземномор'я з найдавніших часів, на українських землях - з ІІ ст. Існує до 30 теорій походження і значення тризуба (сокіл, якір, світильник-трикльй та ін.). Популярним у наші дні є тлумачення тризуба як символу триєдинства світу. Тризуб був знаком київських князів у давноруські часи.

У грудні 1917 р. Українська Центральна Рада прийняла тризуб в якості герба УНР. З 22 січня 1919 р. тризуб увійшов у крайовий герб Західної області УНР. Залишався головним елементом герба гетьманської держави П.Скоропадського, а також Директорії.

Уперше конституційно тризуб був оформлений як державний герб у травні 1920 р. Всеукраїнською Національною Радою. В 1939 р. тризуб став державним гербом Карпатської Русі.

У Радянській Україні тризуб піддавався офіційній дискримінації, попри це залишаючись символом національно-визвольного руху. Після проголошення незалежності України став центральним елементом її державного герба.

Удільні князівства - феодалні володіння на Русі в ХІІ - ХVІ ст., що утворилися внаслідок роздроблення великих феодалних князівств після розпаду Київської держави. Номінально перебували у васальній залежності від великого князя, однак фактично були незалежними (мали своє військо, гроші, суд, установи). Ліквідовані в ході утворення Руської централізованої держави. На українських і білоруських землях, що потрапили під владу Великого князівства Литовського, удільні князівства ліквідовані в ХV ст.

Удільні селяни - категорія феодално-залежних селян у дореволюційній Росії, що проживали на удільних землях і належали імператорській сім'ї. В 1849 - 1861 рр. основну частину удільних селян переведено до розряду державних селян, 1863 року - до селян-власників.

Українська державницька школа - представлена в українській історіографії іменами Д.Дорошенка, Н.Полонської-Василенко, С.Томашівського, В.Липинського та ін. Для представників української державницької школи історія України не закінчувалася на Гетьманщині XVIII ст., як це було характерним для багатьох українських дослідників минулого, слідом за російськими. В історії українського народу XIX-XX століть українська державницька школа виділяє течію не тільки національно-культурного, а й політичного та економічного життя.

Український етнос, український народ - автохтонне (корінне) населення України.

Українська історична традиція (М.Грушевський, Д.Дорошенко та ін.) виводить витoki українського етносу з первісного землеробського населення, яке набуло етнічної ідентичності напередодні Київської держави. В російській історіографії існувала концепція М.Погодіна (див.).

Радянська історіографія безпідставно, необгрунтовано стверджувала, що український етнос виник в XII-XV ст. внаслідок поділу "давноруської народності" на росіян, українців та білорусів.

Традиційними територіальними розміщеннями українського етносу були і залишаються такі історично-етнографічні зони, як Наддніпрянщина, Поділля, Слобожанщина, Полісся, Прикарпаття, Волинь, Закарпаття.

Українські питання - політика щодо України в стратегіях і доктринах іноземних держав протягом усієї її історії; Україна в геополітичних концепціях іноземних політиків і державних діячів. "Українське питання" набувало особливої гостроти в періоди бездержавності України. Наприклад, у першій Державній Думі 1906р. була створена Українська парламентська громада, що складалася з 45

послів усіх 102 вибраних від України. Її політичною платформою була боротьба за автономію України.

У II Думі 1907 р. теж була українська громада, що мала 47 членів і видавала часопис - "Рідну Справу" – вісті з думи. Громада домагалася автономії України, місцевого самоврядування, української мови у школі, суді, церкві. Громада вимагала створення кафедр української мови, літератури та історії в університетах, введення української мови в учительських семінаріях. Але 3 червня 1907 р. у результаті державного перевороту II Думу було розпущено. Новий виборчий закон значно обмежив права робітників, селян і національних меншин. Але "українське питання" притягало до себе увагу і в III Думі (1907-1912 рр.). У 1908 р. 37 послів внесли проект про українську мову навчання у початкових школах. Цей проект викликав протест з боку чорносотенних послів та "Клубу Русских Националистов", і йому не дали ходу. У 1909 р. професор Київського університету І.Луцицький поставив питання про українську мову в судах України. Це питання також викликало протест і було поховане. У IV Думі (1912-1917 рр.) деякі послы домагалися свободи національного розвитку та автономії України, а професор С.Іванов вимагав кафедр українознавства в університетах України. У 1913 р. єпископ Нікон вимагав введення української мови в школах. Але в умовах колоніальної залежності України ці питання вирішити було неможливо. Важливе значення "українське питання" відіграє в політичній стратегії країн - сусідів України, таких, як Росія, Польща, Угорщина, Румунія, Туреччина та інших держав. "Українське питання" мало велике значення в подіях I та II світових воєн. Географічне положення України, українські чорноземи, вигідні торговельні шляхи сприяли тому, що її територія завжди була об'єктом зазіхань.

В минулому континентальна і цивілізаційна межовість України мала фатальне значення для української державності та місіанське - для інших європейських країн. Як приклад можна навести монголо-татарську навалу, яка була практично зупинена на кордоні княжої України - Русі.

Занепад давньої української держави під монгольською навалою - це ціна врятування європейських народів. Щось схоже повторилось вже у XX столітті, коли ідея всесвітньої пролетарської революції

завершилась кордонами України в 1920 році. Україна забрала занадто багато часу і потуг у керівників світової більшовицької місії, які реалізовували свої ідеї в Європі.

Україна, займаючи ключове становище в одному з найважливіших регіонів планети - на грані двох світів: Європи і Азії, - покликана зіграти вагомую роль у становленні та розвитку нового справедливого світового ладу за добу національних держав.

В основі її національної ідеї, її культури лежать ідеї й духовність європейської цивілізації. Саме ці підстави нашої національної політики і культури роблять з України вирішальний геополітичний чинник у протистоянні всієї вільної європейської цивілізації відвічному московсько-ординському імперіалізму, що назирає зі Сходу.

В праці "Чорноморська доктрина" (1940 р.) відомий український письменник Ю.Липа глибоко і всебічно обгрунтовує історіософічну концепцію про те, що Україна є передусім прочорноморським простором, отже вона повинна займати в ньому відповідне місце. Ю.Липа, окрім релігії і моралі, висунув дві геополітичні підстави, що визначають місце і роль України в сучасному світі. Перша - це новий підхід до визначення геополітичної вісі України ("не Схід і не Захід є джерелом України... а Південь - Північ"). Друга - відмова України від посередництва між Заходом та Росією, бо воно "найбільш вороже для України... немає певнішого для знищення України".

Сформулювавши новий підхід Ю.Липа спробував обгрунтувати надзвичайне геополітичне значення Чорного моря, Криму - як ключа до моря - для України. Не менш важливою у цьому зв'язку є "державна спільність з Білоруссю", що робить "її питанням життя для України". "Звідси, - писав Ю.Липа, - ...оборона своєї осі Південь - Північ - це найважливіше завдання України в історії", утворення ж української держави послужить моральною віссю народам "між Балтією, Кавказом і Уралом". Саме в цьому бачив Ю.Липа найвище призначення України.

Універсали Центральної Ради - політичні звернення програмного характеру, видані Українською Центральною Радою. Назва "універсал" підкреслювала правонаступництво нових органів урядування України з гетьманськими грамотами XVII ст.

I Універсал Центральної Ради "До українського народу, в Україні і поза Україною суцього" був схвалений 10 (23) червня 1917 р. і став наслідком тримісячних спроб порозуміння Центральної Ради з Тимчасовим урядом, які виявилися марними, бо Петроград рішуче відмовлявся визнати право України на автономію.

У цьому документі наголошувалося на суті домагань молодій українській демократії до волі, до права самостійного порядкування своїм життям, до створення шляхом вселюдного, рівного, прямого і таємного голосування Всенародних українських зборів (Сейму), до національно-територіальної автономії у складі Росії. Було створено Генеральний Секретаріат як уряд автономної України. Така діяльність викликала занепокоєння Тимчасового уряду і прихильників "єдиної неподільної Росії".

II Універсал Центральної Ради побачив світ 3 (16) липня 1917 р. Він став наслідком переговорів керівництва Центральної Ради з міністрами Тимчасового уряду у Києві. В ньому йшлося про те, що Центральна Рада і Генеральний Секретаріат стають крайовими органами влади. Рада мала бути доповнена представниками "інших народностей", які живуть в Україні. Вона обіцяла не відривати України від Росії, визнавала, що автономію України мають встановити Всеросійські Установчі Збори. Правову основу порозуміння Центральної Ради і Тимчасового уряду оформлено у Статуті Вищого управління України, який підготувала Мала Рада 29 липня 1917 р.

Однак Тимчасовий уряд не затвердив даний Статут і видав "Тимчасову інструкцію для Генерального Секретаріату" від 17 серпня 1917 р., яка значно обмежувала права української автономії.

III Універсал Центральної Ради від 7 (20) листопада 1917 р. проголошував Українську Народну Республіку, але й надалі у федеративному союзі з Росією. Цей документ став першим актом конституційного характеру України. III Універсалом передбачалася широка програма політичних та соціально-економічних перетворень. Проголошені демократичні принципи - свободи слова, друку, віросповідання, зборів, недоторканості особи. Відмінено смертну кару. Передбачалося скасування приватної власності на землю, яка ставала власністю всього народу і надавалася без викупу. Впроваджувався 8-годинний робочий день, право робітничого

контролю в промисловості. Встановлювалися межі УНР. Надавалися росіянам, євреям і полякам права на національно-персональну автономію.

IV Універсал був датований 22 січня 1918 р. У ньому, зокрема, зазначалося: "Віднині Українська Народна Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу", яка хоче жити у злагоді і приязні з усіма сусідами. В Універсалі підтверджувався напрямок на тверду і рішучу боротьбу з більшовиками, на досягнення мирної угоди в Брест-Литовську. Виконавчим органом названо в документі Раду Народних Міністрів, що замінила Генеральний Секретаріат. IV Універсал визнав за необхідне якнайшвидше прийняття Конституції.

Фільварок - хутір, ферма. У XIV - першій половині XIX ст. в Польщі, Литві, Білорусі, Правобережній Україні - комплекс земельних угідь, на яких феодал вів власне господарство, використовуючи працю кріпосних селян.

Федерація - добровільне об'єднання декількох юридично самостійних державних утворень в одну союзню державу, з делегуванням окремих функцій до центру.

Феодалні держави - тип держави за формаційною типологією, ознаками якої є монопольна власність на землю соціальної еліти в поєднанні з її політичною владою; переважно натуральний характер виробництва та особиста залежність основного виробника - селянина; наявність суспільної ієрархії та юрисдикції, побудованої на приватно-правових принципах, системи індивідуальних договорів; панування релігійного світогляду.

В Україні феодалізм розвивався в цілому за західноєвропейськими зразками. Елементи феодалізації спостерігаються тут майже до середини XIX ст. Їх повна заміна новими суспільними відносинами відбулася не внаслідок революційного вибуху (як у більшості західноєвропейських країн), а реформаційним шляхом.

Центральна Рада - всеукраїнське громадсько-політичне об'єднання, згодом представницький орган народної влади, який виступив ініціатором національного відродження України, очолив національно-визвольний рух і протягом 14 місяців (березень 1917 - квітень 1918 рр.) практично втілював українську ідею у життя. Центральна Рада була створена 4 (17) березня 1917 р. у Києві з ініціативних соціалістів-самостійників та Товариства українських поступовців (ТУП), політичним ідеалом якого була автономна Україна у складі перебудованої на федеративних засадах Російської держави.

До Центральної Ради ввійшли представники всіх українських національних партій - Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), Української партії соціалістів-революціонерів (УПСД), Української народної партії (УНП), дрібних партій, культурно-освітніх, кооперативних, військових, студентських організацій, громад і гуртків, а також наукових осередків.

Головою Центральної Ради було обрано видатного українського історика, активного діяча українського національного руху М.Грушевського. Важливу роль в її діяльності відіграли В.Винниченко, С.Єфремов, Б.Мартош, С.Петлюра, І.Стешенко, П.Христюк та інші.

Поступово Центральна Рада перетворилася в справжній керівний осередок національно-демократичної революції, своєрідний український парламент. В червні 1917 р. до складу Центральної Ради входило 568 осіб, із них 212 представників селянства, 132 солдатів і 100 робітників.

Повний склад Центральної Ради восени 1917 р. становив 822 члени. Важливе значення мав Всеукраїнський Національний Конгрес, який відбувся у Києві 6 квітня 1917 р. Конгрес висунув вимоги щодо національно-територіальної автономії України. Історичне значення діяльності Центральної Ради як речника українського відродження у ХХ ст. полягає:

1) у політичній сфері - закладання основ національного самовизначення, самостійного управління, самоврядування України, проголошення автономії, а згодом і суверенітету УНР, формування вищих виконавчих органів - спочатку Комітету Центральної Ради, Генерального Секретаріату, а потім - Ради Народних Міністрів,

запровадження української символіки - національного прапора, національного гербу та ін.

2) у правовій сфері - творення і вдосконалення діяльності законодавчих органів - Великої і Малої Рад, гарантування громадянської і політичної правоздатності і дієздатності, рівності громадян незалежно від статі, віри, національності, освіти, майнового і податкового становища, визнання народу України єдиним джерелом влади і забезпечення громадянам УНР права безпосередньої участі у формуванні її органів, проголошення незалежності судової влади, обрання Генерального Суду, затвердження першої в новітній історії України Конституції УНР (Статуту про державний устрій, права і вільності УНР). 29 квітня 1918 р. відбулося останнє засідання Центральної Ради, на якому було схвалено проект Конституції й обрано М.Грушевського президентом УНР.

3) у соціально-економічній сфері - розв'язання національного питання на демократичних засадах, надання росіянам, євреям, полякам права на національно-персональну автономію та на вільний національний розвиток усім іншим народам, формальне скасування приватної власності на поміщицькі, удільні, монастирські та церковні землі і проголошення їх, а також лісів, вод і надр власністю трудового народу, встановлення 8-годинного робочого дня.

Центральна Рада не зуміла створити міцну національну армію, здатну захистити народ від зовнішніх антиукраїнських сил і ліквідувати внутрішню анархію. У кінцевому рахунку, невдачі Центральної Ради були зумовлені недостатнім розвитком національного руху, нездатністю його керівників повести за собою мільйонні маси населення України.

Церква - релігійна організація, що об'єднує віруючих однієї релігії або певного її напрямку (конфесії). У Київській Русі після введення християнства (X ст.) почала формуватися православна церква на чолі з Київським митрополитом, що підпорядковувався константинопольському патріархові.

У 1686 р. українська православна церква перейшла під зверхність московського патріарха. У 1990 р. вона отримала автономію на чолі з київським митрополитом. У 1920 році створено українську автокефальну (незалежну, самостійну) церкву (УАПЦ) на

чолі з Київським єпископом. З 1930 р. УАПЦ була заборонена, в 1991 р. відновлена.

В сучасній Україні діють також українська католицька церква, греко-католицька церква, іудейські, ісламські та інші общини, всього понад 50 конфесій. Церква відокремлена від держави.

Церковний собор у Києві 1921 р. - підтвердив автокефалію, тобто незалежність українських єпархій від московського патріархату, обрав Василя Липківського першим єпископом Української автокефальної православної церкви та митрополитом Київським і всія України.

Цивілізація - 1) В широкому розумінні - будь-яка форма існування нових істот, наділених розумом.

2) Синонім культури, сукупність матеріальних і духовних досягнень суспільства.

3) Історичний тип культури, локалізованої в часі і просторі.

Чумацтво – торговельно-візницький промисел в Україні в XVI-XIX ст. Чумаки привозили з Чорноморського узбережжя Криму, а коломиїці - з Галичини - сіль. З України везли хліб, інші сільськогосподарські продукти. Чумацтво було поширене і на Поволжжі, Дону, Кубані. Припинилось у 70-х - 80-х роках XIX ст. у зв'язку з розвитком залізниць і річкового парового транспорту.

Шарварок - додаткова феодална повинність на будівництві і ремонті шляхів, мостів, гребель, панських будівель на загарбаних Польщею українських землях у XV-XVIII ст.

Становив до 24 робочих днів на рік із селянського двору.

Шляхта - привілейований стан у феодалній Польщі, Литві та на загарбаних ними в XIV -XVIII ст. українських землях. Привілей Казимира 1447 р. та львівський статут 1496 р. поширили шляхетські права та вольності на українських феодалів. Під час Лівонської війни 1558 - 1583 рр. король Сигізмунд II Август зрівняв українських феодалів у правах з феодалами-католиками. Після

приєднання у XVIII ст. Правобережної України до Російської держави українську шляхту було зрівняно у правах з російським дворянством.

Юстиція [від лат. Justitia] - справедливість, правосуддя. Юстиція - від міф. Юстиція - богиня правосуддя.

Яський мирний договір 1791 р. – договір, укладений між Росією і Туреччиною в Яссах після російсько-турецької війни 1787-1791 рр. Туреччина визнавала приєднання Криму до Російської імперії (проголошене царським урядом 1783 р.). Росія повертала Туреччині Молдову і Волощину, зайняті під час війни. Землі від Південного Бугу до Дністра входили до Російської імперії. Новий кордон між ними встановлювався на південному заході по р.Дністер, на Кавказі - по р.Кубані.